

HOBŠBAWM: OBDOBJE REVOLUCIJE

SPISALI:

I. Ź.
M. H.
G. O.
D. M.
J. T.
M. B.

SVET OKROG LETA 1780

Svet osemdesetih let 18. stoletja je bil mnogo manjši, a hkrati večji od današnjega. Manjši po zemljepisni strani, saj so tudi veliki izobraženci poznali le majhne dele naseljene zemeljske površine. Še bolj omejeni pa so bili v manj razvitih skupnostih zahodne Evrope. (nepismen kmet v Siciliji, katerega življenje se odvija na delčku njegove zemlje). Tudi oceani, katere večino so mnogi pomorščaki že vrisali v zemljevide je ostalo do 20. stoletja malodane raziskano. Znani svet ni bil samo manjši, ampak je imel tudi manj prebivalcev. Takrat ni bilo demografskega štetja zato so ocenitve le domnevanja. Možnosti naselitve, ki so jih te ljudje imeli so bile tudi omejene. Mejniki so bile predvsem razne bolezni (malaria), podnebje, primitivne gospodarske oblike, ki so onemogočale gostejšo naselitev. Tudi ljudje sami so bili drugačni; Evropejci so bili po postavi manjši in so tehtali manj, kar pa ne pomeni da so bili manj odporni kakor mi. V teh pogledih je bil torej svet manjši, če pa se obrnemo na slabe in negotove prometne zveze, pa je bil mnogo večji. Drži, da so bile povezave boljše kakor v srednjem veku (železnice, hitre kočije, ceste), toda to je uporabljalo le malo ljudi. Povprečni ljudje niso potovali (razen na semenj) in so hodili peš ali pa z vozovi. Poštni promet je bil kar dobro razvit. Prevoz po vodi je bil pogosto hitrejši in cenejši, res pa je da je operiral le v določenih obdobjih. Pismenih ljudi je bilo še vedno zelo malo, časopisi so pisali le za srednje in višje razrede. Življenje ljudi je bilo ustaljeno, z izjemo sezonskih delavcev, vagabundov, etc.

Svet okrog leta 1789 je bil pretežno podeželski. Obstajala sta dva tipa mest, tista velika (London, Pariz...) in provincialna mesta. Meja med mestom in podeželjem je bila ostra, tudi tam kjer so meščani in kmetje pripadali isti veroizpovedi. Meščani so se veselo redili na račun kmečkega zaledja. Meščani so se ukvarjali predvsem s trgovanjem žita in živino in predelovanjem kmetijskih pridelkov. Zakupniki so dajali tkalcem na deželi surovine, od njih pa prevzemali končne izdelke. Ta agrarni problem je bil v letu 1789 temeljno važen, jedro pa je bilo v razmerju med tistimi, ki so zemljo obdelovali in tistimi katerim je pripadala.

S stališča lastniških zemljiških odnosov lahko razdelimo Evropo na 3 področja.

Zahodno od Evrope so bile čezmorske kolonije. Če ne upoštevamo izjem severnega dela ZDA, je bil povprečen poljedelec Indijanec, ki je bil podložnik, ali prisilni delavec in še črnski suženj. Le redko so zemljo obdelovali zakupniki. Pravi poljedelec je torej nesvoboden. Tipični posestnik je imel polfevdalno posestvo ali plantažo, na kateri so delali sužnji. Gospodarstvo le-teh je zadoščalo samo sebi ali regionalni potrebi. Suženjske kolonije (predvsem na otokih karibskega morja) so izvažale sladkor, tobak, kavo in barvila, od industrijske revolucije dalje pa tudi bombaž.

Vzhodno od teh področij - ob zahodnih mejah češkoslovaške in proti jugu do Trsta, je bilo področje kmetijskega podložništva. Sem sta spadali Italija, južno od Toskane in Umbrije, in južna Španija, ne pa Skandinavija (z izjemo Švedske in Danske). V teh področjih so tu pa tam živeli svobodni kmetje. Tu so živeli tudi kmetje-vojaki, recimo pandurji in kozaki, svobodni pionirski naseljenci (izven oblasti zemljiškega gospodarja ali države). Na splošno je bil tipičen poljedelec nesvoboden. To je še najmanj veljalo za balkanske dežele, ki so bile pod Turško oblastjo. Agrarni sistem turškega fevdalizma, ki sprva ni bil deden, se je spremenil v sistem dednih zemljiških veleposesti muslimanskih velikašev, ti so se zadovoljevali s tem, da so čim več iztislili iz svojega zemljišča. To je razlog, da so balkanska področja južno od Donave in Save izšla izpod turškega gospostva kot kmečke dežele - čeprav zelo revne - ne pa

kot dežele koncentrirane zemljiške posesti. Kljub temu je balkanski kmet bil nesvoboden, vsaj tam, kjer je živel v neposrednem dosegu gospodarjeve moči.

V drugih predelih je bil kmet podložnik, njegova nesvoboda je bila takšna, da ga je bilo težko ločiti od sužnja. Npr. v Rusiji, kjer je bil velik del podložnikov služinčad. V baltiškem zaledju so zemljo tudi obdelovali podložniki: šlo je za pridelavo izvoznih materialov; pšenica, lan, les... Po drugih delih kontinenta je gospodarstvo zadostovalo za kritje regionalnih potreb. Tam sta nekoliko napredovali tudi manufaktura in mestni razvoj. Žito je ostalo glavno izvozno blago Rusije, vse do industrijskega obdobja. Na vzhodno evropske področje lahko gledamo podobno kot na čezmorske kolonialne dežele - kot na pridelovalce živil in surovin odvisne od Zahodne Evrope.

Tipičen zemljiški lastnik je bil plemič, ki je izkoriščal prostrane pokrajine, Katarina Velika Ruska je ljubljencem darovala 40. 000 do 50. 000 podložnikov; Radzwilli so imeli posest, ki je merila polovico Irske, etc. Nekoliko nižje od teh je bil razred plemiških zemljiških posestnikov s posestvi različne velikosti, ki so prav tako živeli od izkoriščanja kmetov. Zaradi tega je bila v nekaterih deželah velika siromašna plast, ki se je ločila od plemičev po svojih političnih in socialnih privilegijih in po stanu.

V drugi Evropi (Zahodna Evropa) je bil sestav agrarne družbe zelo podoben. Kmet in delavec sta v vsakem zemljiškem lastniku videla gospoda, pripadnika vladajočega razreda. Če nekdo ni imel posestva, ni mogel spadati med plemiče, s tem stanom pa so prišli različni socialni in politični privilegiji.

Z gospodarskega stališča se je kmetijski socialni sestav na zahodu spremenil. Tipično posestvo ni bilo več gospodarska enota, in je služilo predvsem za izterjevanje rent. Graščinska posest je izpodrinila zemljiško posest. Zemljo so začeli večji del obdelovati svobodni kmetje, ta je lastniku plačeval zakupnino. Plačeval je davke deželnemu knezu in desetino cerkvi, ter tlako. Večji del srednjih in malih kmetov je prideloval kar je potreboval.

Kapitalistično kmetijstvo se je razvilo le na maloštevilnih področjih - ampak v prvi vrsti v Angliji. Med leti 1760 in 1830 so prišle na dan nove poteze angleškega kmetijstva: tipični liki niso bili kmetje, ampak kmetijski podjetniki in na drugi strani kmetijski proletariat. Pred tem so zemljo obdelovali zakupniki, ki so zaposlovali dninarje.

Kljub nekaterim razvitim pokrajinam je bilo evropsko kmetijstvo v tehničnem pogledu neproduktivno. Njegovi pridelki so bili stari; pšenica, rž, oves. Ljudje so jedli predvsem domačo hrano, pridelki drugih dežel pa so bili še vedno luksuz. Pridelovanje pridelkov, ki se je prej uvažalo iz tropov je napredovalo. Na Balkanu in južni Evropi so sejali koruzo, tu pa tam, tobak, pa tudi sviloprejkje. Seveda ne smemo pozabiti na krompir, ki se je uveljavil na Irskem. Seveda je ena izmed pomembnih stvari 18. stol. tudi naraščanje prebivalstva.

Značilno za to obdobje je bila "lenobnost" pri kmetijstvu in "živahnost" pri trgovini in manufakturah in z njima povezanih tehnoloških in intelektualnih sfer. Primer: Pomorstvo se je zaradi ameriških kolonij razvijalo in ustvarjalo velik dobiček. Iz Vzhodne Indije so ropali blago in ga nato izvažali v Evropo in Afriko. V Afriki so kupili s tem blagom sužnje za plantaže v Ameriki, ta pa jim je pošiljala sladkor, bombaž, etc. Trgovci in lastniki ladij so bili zmagovalci tega obdobja, njihova mesta (Bristol, Liverpool, Bordeaux) so bila zelo moderna. Srednji stan, ki je črpal svoje dohodke iz kmetijstva je živel zmerno in mirno.

Industrija se je povzpela v obliki domačega dela. Trгоvec je prodajal izdelke, ki jih je v prostem času delal kmet. Ta kmet rokodelc se je počasi spremenil v delavca, ki je kmetoval in npr. tkal obenem. Tako je postopna specializacija tehničnega delovnega procesa in funkcij razkrojila enotnost starega rokodelstva in izoblikovala plast priučenih delavcev, ki so izhajali iz kmetov. Prejšnji obrtniški mojstri ali posredniška trgovina se je rada spremenila v delodajalce.

Trgovina in manufakture so bile v polnem razcvetu, najuspešnejša med deželami je bila v 18. stol. Anglija, ki je snovala svojo moč na temelju gospodarskega napredka. Tako so se vse vlade na celini okrog leta 1780 ukvarjale s pospeševanjem svojega gospodarskega napredka. Znanosti pod vplivom akademizma so se posvečevale reševanju problemov proizvodnje. Najhitreje se je tisti čas razvijala kemija. Vera v napredek človeškega znanja, racionalnosti, blaginje in civilizacije je prepojila 18. stol. Njeni glasniki so bili gospodarsko vzpenjajoči se razredi, prosvetljeni zemljiški lastniki, finančniki, trgovci, izobraženi srednji stan, podjetniki, lastniki manufaktur.

Obe izhodišči razsvetljenstva, Francija in Anglija sta bili središči dvojne revolucije. Njeno miselnost je vodil posveten, razumski individualizem, bila je usmerjena predvsem na to, da bi se rešila posameznika srednjeveškega tradicionalizma in praznoverja v raznih cerkva in nesmisla hierarhij. Svoboda, enakost, in na koncu bratstvo so bili glavno orožje, ki je na koncu postalo geslo francoske revolucije. Vidno rast znanosti in tehnike, bogastva, civilizacije, so videli posledico širjenja idej razsvetljenstva. Razsvetljenstvo ni meščanska ideologija, čeprav so njeni predstavniki menili, da mora svobodna družba postati kapitalistična. Dejansko so voditelji, ki jih je priklicalo razsvetljenstvo, izhajali iz meščanstva, iz vrst novih, razumsko usmerjenih mož, ki so se izkazali s svojimi sposobnostmi, ne pa s svojim rojstvom. Družbeni red, ki je izšel iz njihove dejavnosti je bil "meščanski", kapitalističen. Idej razsvetljenstva ni bilo mogoče uresničiti brez odprave družbenega reda, ki je vladal v vseh Evropi. Razen v Angliji in še nekaterih deželah so v vseh deželah evropske celine vladali absolutni monarhi. Dedni monarhi so bili oprti na tradicionalne organizacije ortodoksnih cerkva, vladali so po božji milosti na čelu plemiške hierarhije. Če je bilo le mogoče, so položaje v državnem aparatu oddajali neplemičem. Idejo razsvetljenstva so teoretično prevzeli tudi vladarji, niso se pa zanimali za uresničitev, ampak so iskali zgolj praktične koristi, ki naj bi jih prinesla uporaba modernih metod za naraščanje njihovih lastnih dohodkov.

Toda tudi če se je absolutna monarhija modernizirala z vsemi novimi idejami, se ni hotela ločiti od hierarhije zemljiškega plemstva, saj je bila povezana z njegovim obstojem. Ni bila niti zmožna, niti pripravljena, da bi izpeljala tiste radikalne gospodarske in družbene spremembe, ki bi bile potrebne za razvoj gospodarstva. Primer: Jožef II (rimsko-nemški cesar) je poskusil leta 1781 izpeljati osvoboditev kmeta, a je bila neuspešna zaradi političnega odpora prizadetih fevdalcev in kmečkega upora. Fevdalne odnose je odpravila šele francoska revolucija 1848. Red je bil najbolj ogrožen tam, kjer se je opozicija proti starim silam združila z novo nastalimi. Bele nasebine v čezmorskih kolonijah evropskih držav so se recimo upirali politiki vlad, ki so interese kolonij podrejale koristim metropole. Nekaterim britanskim kolonijam je avtonomijo uspelo doseči po mirni poti, spet drugim (ZDA) pa z uporabo revolucionarnih metod. Gospodarska ekspanzija in razvoj kolonij in iz reformnih poskusov razsvetljenega absolutizma izhajajoče napetosti so v 70. in 80. letih tega stoletja povečale vzroke spopadov.

Izguba provinc in kolonij ni vedno imela drastičnih posledic. Anglija je kljub ameriški revoluciji ostala prav tako trdna in dinamična kakor prej. Položaj je postal eksploziven šele zaradi mednarodnega tekmovanja. Mednarodno tekmovanje in vojna je pomenilo za moč v državi največjo preizkušnjo. Sem spada konflikt med Francijo in Anglijo, kjer se je odsevalo tudi nasprotje med starim in novim režimom. Francija je s svojo trgovsko in kolonialno ekspanzijo vzbudila sovraštvo Britancev. Britanci so sicer dobili 4 od 5 vojn, saj so lažje prenašali breme organizacije, finančnega vzdrževanja in vodenja teh vojn, medtem ko se je francoska monarhija izkazala nesposobna za to. Resda se je Francija lahko za časa upora ameriških kolonij maščevala Angliji, in je postala zaveznica ZDA in da je bila Anglija premagana, ampak zmaga je imela visoko ceno in težave, ki so nastale zaradi tega, so francosko vlado porinile v krizo, iz katere se je šest let kasneje rodila revolucija.

INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA

Industrijska revolucija naj bi se začela v Angliji, in njene vplive so občutili zunaj Anglije nekje med letom 1830 in 1840. Šele v tridesetih letih se je začela literatura ukvarjati z vzponom kapitalistične družbe. V 40 letih 19. st. sta se začela dvigovati in delovati na kontinentu proletariat, otrok industrijske revolucije in komunizem, ki se je povezal z družbenim gibanjem proletariata. Industrijska revolucija je v Angliji obstajala še preden so ji dali tak naslov angleški in francoski socialisti v 20 letih 19. st. Izbruh industrijske revolucije pravzaprav pomeni, da so se v letih okrog 1780 sprostile tiste sile, katerih razvoj je omogočal stalno in hitro povečevanje ljudi in dobrin. Ta revolucija ni imela natančno določenega začetka in konca, zato se lahko kvečjemu vprašamo, kdaj so gospodarske spremembe zadosti zrasle, da so lahko ustvarile industrializirano gospodarstvo, ki je zmoglo proizvesti "vse kar je hotelo." Revolucija je mogoče eden najvažnejših dogodkov svetovne zgodovine, odkar se je razvilo poljedelstvo in mesta. Začela se je v Angliji, kar ni slučajno. Jasno je, da je Anglija že pred revolucijo dohitela Francijo kar se tiče skupne vrednosti trgovine in proizvodnje, še več, presegla jo je. Vzroki za prednost pa niso bili tehnološki ali znanstveni, saj so bili Francozi v naravoslovnih vedah močnejši od Angležev. Tudi v družbenih vedah Angleži niso bili tako močni. Poleg tega so iz Francija izhajale najizvirnejše iznajdbe, Francozi so gradili boljše ladje, Nemci so se ponašali s tehniškimi učilišči npr. prusko rudarsko akademijo. Edini dve angleški univerzi, Oxford in Cambridge, sta bili torišči duhovne praznine. Aristokratske družine, so se ponavadi zanašale na domače učitelje. Ljudskih šol ni bilo.

Na srečo za revolucijo ni bila potrebna znatna umska izobrazba. Tehnične novosti so bile skromne. Zamotani parni stroj, ki ga je l. 1784 izdelal James Watt, je predpostavljalo samo znanje fizike, ki ga je v tistem stoletju imelo mnogo ljudi in je temeljil na izkušnjah več rodov s parnimi stroji. To pa ne pomeni, da se prvi industrialci niso zanimali za razvoj znanosti. Kmetijsko gospodarstvo v Angliji je pridelovalo že pretežno za trg. Manufaktura se je razširila na podeželje in je bila osvobojena fevdalizma. Poljedelstvo je izpolnjevalo 3 naloge, ki mu jih je postavila industrijska doba: izboljševati pridelovanje in storilnost, da lahko preživlja hitro rastoče prebivalstvo; oskrbovati mesta in industrijo z veletokom potencialnih delovnih sil in omogočati akumulacijo kapitala. Politiko je določala težnja po dobičku in kljub nekaterim odporom, so vsi sprejeli načelo, da ima denar pravico "sodelovati pri vladanju."

18. st. je bilo obdobje prosperitete in gospodarske ekspanzije. Toda večji del industrijskega napredka v 18. st. ni niti neposredno niti v kratkem razdobju pripeljal do industrijske revolucije. Zelo se je razvilo stavbarstvo in številne drobne industrije v britanski notranjosti, ki so izdelovale kovinske predmete za hišno porabo, ampak so ostale navezane na obstoječe

povpraševanje. Leta 1850 so proizvajale neprimerno več kakor 1750, vendar metode se niso bistveno spremenile. Prodorne revolucionarne spremembe industrije so predpostavljale posebne zgodovinske pogoje, v katerih raste gospodarska ekspanzija iz križajočih se odločitev nešteti zasebnih podjetnikov in investorjev. Vse te pa je vodil ukaz časa: čim ceneje kupovati in čim dražje prodajati.

Potrebni sta bili 2 stvari, ki sta pripravili zasebne poslovne ljudi do korenitih sprememb v njihovih metodah: 1. morali so videti zgled obstoječe industrije, ki prinaša podjetniku ko uvaja ne preveč drage novosti in s tem hitro širi proizvodnjo. 2. pa je moral obstajati svetovni trg pod monopolom enega samega naroda. To velja za vse dežele tistega časa.

Ko se je Anglija začela industrializirati, so začele druge države črpati dobičke iz hitre gospodarske ekspanzije, ki so jo spravili v tek pionirji industrijske revolucije. Britansko tehniko je bilo mogoče posnemati, britanski kapital in strokovno znanje je bilo mogoče prevzeti in uvažati. Med leti 1789 in 1848 so Evropo in Ameriko preplavili britanski izvedenci, parni stroji, stroji za predelavo bombaža in britanski kapital. Velika Britanija vseh teh prednosti ni imela, imela pa je gospodarstvo, ki je bilo dovolj močno in državo, ki je bila dovolj napadalna, da je osvojila tržišča svojih tekmecev. Vojna med l. 1793 - 1815 med Anglijo in Francijo se je končala s tem, da je Anglija izločila vse konkurente iz neevropskega sveta. (razen ZDA). Imela je tudi ugodne gospodarske možnosti, ki so pospeševale njeno širjenje - industrijo bombaža in kolonialno ekspanzijo.

Kot vse industrije bombaža je tudi angleška prvotno nastala kot stranski produkt čezmorske trgovine. Iz te je prihajala surovina. Z one strani so prihajali tudi indijski bombažni proizvodi na evropske trge. Na začetku domači izdelovalci bombaža niso imeli kaj prida uspeha. Na srečo so trgovci z volno sem pa tja dosegli uvozno prepoved uvoza za indijski kaliko. Take prepovedi so odpirale možnost izdelkom domače bombažne industrije in ker so bile bombažne tkanine cenejše od volne, so dosegle na domačem trgu skromno, vendar koristno mesto. Kolonialna trgovina je tako sprožila bombažno industrijo in jo ohranjala, poleg te pa je cvetela tudi trgovina s sužnji. Ta trgovina pa je spodbujala bombažno industrijo in tako sta ostala suženstvo in bombaž tesno povezana med sabo. Zahodnoindijske plantaže, kamor so spravljali sužnje, so zalagale britansko s surovim bombažem, lastniki plantaž pa so v Manchestru kupovali veliko bombažnih srajc. Bombažno industrijo je pognala v tek z njo povezana kolonialna trgovina, ta pa je odprla obzorja naglega in na pogled neomajnega razvoja: ta pa podjetnika ni samo zbujal, ampak silil k uporabi revolucionarnih metod.

Čezmorski trg se je dramatično povečal, še posebej v revnih področjih. Vsako od teh tržišč zase je bilo merjeno z industrijskimi merili, majhno, v tekmi z mnogo bolj razvitimi področji pa se je zdelo še manjše. Če pa bi se kakemu naprednemu konkurentu posrečilo, da bi za dovolj dolgo časovno dobo monopoliziral vse to tržišče ali vsaj njegov večji del, so bile možnosti neomejene. To se je posrečilo britanski bombažni industriji s pomočjo napadalne podpore britanske vlade.

Britanski industriji so dajale pospešek vojne in revolucije drugih narodov in je v teh deželah dosegla monopol s pomočjo britanskega imperializma. Npr. Latinska Amerika je med Napoleonovimi vojnami vse uvažala iz Anglije. Vzhodna Indija je bila izvozna dežela za bombažne izdelke in tega je pospeševala East India Company. Toda industrialci so se uveljavili proti merkantilistom. Indijo so sistematično razindustrializirali. Le Kitajci niso kupovali od zahoda, dokler niso našli idealnega blaga - opija, ki so ga transportirali na Kitjasko iz Indije.

Bombaž je odprl perspektive, ki so bile dovolj astronomske da so privabile podjetnike. Nove iznajdbe, predilni in tkalski stroji so bile preproste in poceni naprava in so nemudoma povrnile stroške nabave s povečano proizvodnjo. Poleg tega so surovine za bombaž prihajale v celoti iz tujine. Tako je bilo množino surovin lahko povečati z suženjstvom in povečanjem obdelovalne površine v kolonijah. Leta 1790 so britanski bombažni obrati naročali surovine iz nanovo odprtih južnih držav v ZDA.

Nekaj stadijev proizvodnega procesa pri predelovanju bombaža je trpelo zaradi pomanjkanje delovne sile, kar je pospešilo mehanizacijo. Industrijska revolucije je torej primarno povezana z bombažno industrijo. Še l. 1830 je bila to edina industrija v kateri je prevladovala tovarna ali "mlin." Poleg tega so "fabrike" vse do l. 1860 samo tekstilne tovarne, v prvi vrsti tovarne bombaža. Tovarne za druge tkanine so nastajale le polagoma, zunaj te stroke pa sploh ne. Celo parnih strojev so imeli zelo malo, razen v rudnikih.

Obstajale so tudi druge industrije, ki jih je spodbujala rast mest; živilstvo, porcelanska manufaktura, izdelava bele posode in druge gospodinjske opreme, toda vse te industrije so zaposlovale mnogo manj ljudi. Tudi njihov vpliv na okolico je bil šibkejši. Medtem ko so z bombažno industrijo nastale potrebe po novih zgradbah v krajih, ki so se industrializirali, razsvetljava, ladijskem prevozu, po izboljšanju kemičnih proizvodov etc. Že tukaj se da razložiti velik del gospodarske rasti. Dodatno je bombažna industrija usmerjala celotno gospodarstvo. Gibanje cen bombaža je odločalo o trgovski bilanci vsega naroda.

Rast industrijskega gospodarstva pa ni potekal brez trenj. Prva splošna kriza kapitalizma - počasnejši tempo rasti in padec narodnega dohodka - je imela resne družbene posledice. Prehod na novi gospodarski red je prinesel nezadovoljstvo in bedo. Izbruhnili je prva socialna revolucija, ki pa se ni dotaknilo samo delavskih množic, ampak tudi malih poslovnih ljudi in malomeščanov. Delavci so reagirali z napadom na stroje in jim podtikali krivdo za svojo bedo. Mnogo malih poslovnežev je simpatiziralo s temi ludističnimi izbruhi.

Izkoriščanje delavcev je ogorčilo proletarce, bogatašem pa je omogočilo, da so zgrinjali velike dobičke s katerimi so financirali industrializacijo in samo živeli v največji blaginji. Te veliki finančniki pa so bili med kmeti še bolj neprijubljeni kakor med delavci. Delavec in malomeščan sta bila enako nezadovoljna in to ju je združilo v radikalnih demokratičnih oziroma republikanskih gibanjih. Eni izmed najpomembnejših so bili francoski republikanci in Jacksonovi v Ameriki.

Najvidnejše med pomanjkljivostmi so bile; konjunkturni cikel, padajoča tendenca rente dobička in pomanjkanje dobičkonosnih investicijskih možnosti.

Da bi se nekako izognili tem pomanjkljivostim, so znižali plače delavcem ali zamenjati strokovnega delavca z niže priučenim delavcem ali nadaljnjo mehanizacijo. Toda kljub temu je obstajala meja pod katero ni bilo mogoče spustiti plače in vendar je zaradi lakote umrlo 500 000 ročnih tkalcev. Samo v primeru, da bi se zniževali stroški, bi se lahko znižale tudi plače. Tovarnarji bombaža so menili, da parlament, ki so ga obvladovali zemljiški lastniki z visokimi zaščitnimi carinami, umetno vzdržuje visoke življenjske stroške s Corn-Laws. Manchestrski kapitalisti so postali jedro vojske, ki se je borila proti temu zakonu, a so jih vseeno odpravili šele l. 1846. Ta ukinitve pa ni takoj prinesla padca življenjskih stroškov. (Niso namreč še imeli železnic in parnika)

Industrija je bila vedno bolj prisiljena mehanizirati se: zmanjševati izdatke za plače z uvajanjem metod, ki bi prihranile pri delu, racionalizirati in povečati proizvodnjo in prodajo, da bi nadomestili padanje razpona dobička. Teli ukrepi so imeli različen uspeh. Poleg tega so mehanizacijo izvajali na splošno z uvajanjem novih in prilagajanjem že obstoječih ali vsaj malo izboljšanih strojev, ne pa z tehnološko revolucijo.

Jasno je, da se industrijsko gospodarstvo ne mora razviti prek določene točke brez težke industrije. Problem tistega obdobja je bil ta, da še ni bilo trga za izdelke težke industrije, saj so se te razvile šele med industrijsko revolucijo, zato so bili začetniki te industrije bolj pustolovci ali sanjači kakor poslovni ljudje. Poleg tega je britanski delež svetovne proizvodnje železa v naslednjih desetletjih po leti 1800 padal.

Na srečo to ni veljalo za rudarstvo za pridobivanje premoga. Glede na to, da so bili gozdovi že izsekani, je bil premog glavni vir energije tako za industrijo kot stanovanja. Rast mest pa je premogovništvo samo še razširjalo. Tehnična revolucija je bila tu nepotrebna, saj so bile novosti le izboljšave parnih strojev za črpanje vode, kakor pa temeljne spremembe proizvodnje. Proizvodna kapaciteta pa je bila že takrat velika.

Ta mogočna industrija se ni razvijala zadosti naglo, da bi omogočila množično industrializacijo, je bila pa vseeno dovolj velika, da je dala pobudo za osnovno iznajdbo - železnico. Tračnice so se rodile pri rudnikih, saj so potrebovali močna prevozna sredstva, ki bi lahko prenašala velike količine premoga. Gledano s stališča zgodovine tehnike, je torej železnica otrok rudarstva.

Zelo pomembno je dejstvo, da so železnice pokazale neizmeren apetit po železu, jeklu, premogu, stroju, delovni sili in investiciji kapitala. Od tam je prihajalo tisto veliko povpraševanje, ki je prineslo globoko spremembo, skozi katero je šla že bombažna industrija. Od l. 1830-1850 je v Angliji močno zrasla produkcija železa, kar je posledica razvoja železnic.

Skok investicij je nerazumljiv, glede na to da so le maloštevilne proge prinašale dobiček investitorjem. Ustanovitelji in špekulanti so imeli prekrasne kupčije. Buržoazija je bila tako rekoč brez davkov, in si je še nadalje kopičila bogastvo - pa čeprav sredi gladojočih množic, katerih lakota je bilo dopolnilo teh akumulacij.

Drugi del industrijske revolucije je podati mobilizacijo in novo ureditev gospodarskih virov, prilagoditev gospodarstva in družbe novim, revolucionarnim pogojem obstoja. Prvi dejavnik je bil vsekakor delovna sila, kajti industrializacija pomeni nazadovanje kmetijskega in porast nepodeželskega prebivalstva in seveda naglo rast prebivalstva. Iz tega izhaja potreba po povečani proizvodnji živil.

Hitro nastajanje mest v Angliji je spodbudilo kmetijsko proizvodnjo. Ta je bil že v predindustrijski eri zelo neproduktivna in je doživela le skromne izboljšave. Šele l. 1840 sta primerno dozoreli agronomska znanost in tehnika. Tako so z racionalizacijo in povečanjem obdelovalnih kmetijskih površin uspeli pridelati živila za prehrano prebivalstva, ki se je sredi 18. st. podvojilo.

Industrijsko gospodarstvo je potrebovalo delovno silo, ta pa se je vzela iz gospodarskega sektorja, ki je bil prej zunaj industrije. Domače ali priseljeno prebivalstvo (Irci) so bili glavni vir delovne sile za industrijo. Gospodarsko in socialno pomanjkanje (verjetno po ukinitvi

Corn - Laws) na deželi je delovalo kot bič in to je dopolnjevalo še upanje na boljše življenje in svobodo v mestu. Ni pa šlo samo za zbiranje delovne sile, kajti bilo jo je treba tudi izobraziti. Easier said than done. Vsa delovna sila se je morala namreč najprej naučiti delati tako, kot to želi industrija, način dela pa se je močno razlikoval od poljedelstva. Toda ker so nekateri delavci delali le toliko, kolikor so potrebovali za ohranitev svojega življenjskega standarda, so delodajalci začeli uvajati drakonsko delovno disciplino. Poleg tega, so delodajalci začeli zaposlovati ženske in otroke, ki so bili bolj poceni in jim je bilo lažje ukazovati.

V primerjavi s problemi kako dobiti delovno silo je bilo vprašanje kapitala nepomembno. Težava je bila ta, da so tisti ki so v 18. st. z njim razpolagali, (zemljiški lastniki, trgovci, finančniki) bali naložiti ga v nove industrije in so morale začeti z majhnimi začetnimi kapitali, z najetimi posojili in investiranjem dobičkov. Iz tega se je videlo, kako slabo je funkcioniral kapital, ne pa da bi ga bilo premalo. Kajti bogataši so bili pripravljeni na to, da bi vlagali svoj denar v podjetja, ki so industrijo pospeševala.

FRANCOSKA REVOLUCIJA

Gospodarstvo sveta 19. stol. se je oblikovalo pod vplivom britanske industrijske revolucije, politika in ideologija sveta pa pod vplivom Francije. Tako je fr. rev. vplivala, da je ideologija modernega sveta prodrla v tiste stare civilizacije, ki so se pred temi idejami zapirale.

Kriza ancien regima ni bila izključno francoski pojav, upori so se dogajali tudi drugod po svetu, toda fr. rev. je bila neprimerno pomembnejša kot ostala gibanja tiste dobe, zato so bile tudi posledice globlje. Izbruhnila je v evropski državi, ki je imela (razen Rusije) največ prebivalcev (1789 je bil vsak 5. prebivalec Francoz), in se od drugih gibanj loči po tem, da je bila **družbena** množična revolucija in zato bolj radikalna. Njene ideje so se razširile povsod po svetu, povzroči preobrat v zgodovini vseh dežel, medtem ko npr. ameriška rev. drugod kot v Ameriki ni zapustila globljih sledov. Postala je vzorec za vsa poznejša revolucionarna gibanja in njeni nauki so postali del modernega socializma in komunizma.

Razmah kapitalizma in razvoj gospodarstva je bil v Franciji oviran, ker to ni bilo združljivo s togo ureditvijo Francije kot absolutne monarhije. Zaradi tega so tudi propadli poskusi Turgota, 1. ministra kralja Ludvika XVI., ki se je zavzemal za produktivnejše izkoriščanje tal, za svobodno gospodarstvo, odstranitev vseh omejitev s socialno neenakostjo vred, pravični in smotrni upravi in obdavčevanju. Propadle so predvsem zaradi upora plemstva in drugih tradicionalno zakoreninjenih interesnih skupin.

Plemstvo v Franciji (okoli 2,1% prebivalstva) je imelo znatne privilegije, med drugim obsežno davčno prostost in pravico pobiranja fevdalnih dajatev. Toda politično so bili odrinjeni, monarhija je plemstvu odvzela njegovo staro politično neodvisnost in funkcije ter zmanjšala pravice njegovih predstavniških ustanov (stanovske skupščine, parlamenti). Njihova "naloga" je bila vojna, ne poslovno življenje, zato se sami niso smeli ukvarjati s pridobitno dejavnostjo, ki ne bi bila primerna njihovemu stanu. Njihovi izdatki so rasli, dohodki od zemljiških rent, pokojnin, ki jim jih je dajal dvor, pa so padali. Zaradi tega so skušali do kraja izkoristiti svoje privilegije in so vdirali v državne službe, ki so jih sicer opravljali pripadniki meščanskega rodu. Konkurenca plemstva je šla meščanom v nos, poleg tega je njihovo prodiranje v provincialno in centralno upravo izpodkopavalo državo. Prav tako je podeželsko plemstvo želelo od kmetov izsiliti čim več denarja, zato je plemstvo spravljalo v obup tudi kmete, ki so sestavljali okoli 80 % fr. prebivalstva. Pravno so bili svobodni in pogosto gospodarji svoje zemlje. V resnici pa je bila velika večina podeželskega prebivalstva brez zemlje, oz. so bili mali kmetje, ki jim dohodki niso zadoščali za življenjske potrebe. Vedno večji del njihovih dohodkov je šel za davke in dajatve, desetino, ostalo jim je malo.

Ko so Francozi podpirali Američane v njihovi vojni, je Francija bankrotirala, tako da je postala ameriška revolucija neposreden vzrok francoske. Vlada se je lotevala novih ukrepov, a niso bili uspešni, država ni mogla znižati svojih izdatkov. Za krizo so krivili zahtevnost Versaillesa, a izdatki dvora so 1788 znašali le 6% državnih izdatkov. Četrtno so porabili za vojno, mornarico in diplomacijo, polovico za odplačevanje dolgov in obresti. Ameriška vojna in iz nje nastali dolgovi so zlomili monarhiji hrbtenico. Revolucija se je začela kot poskus aristokracije, da bi se ponovno polastila države, vlada se je odločila, da bo ponovno sklicala generalne stanove, a ta poskus polastitve je propadel, ker je plemstvo podcenjevalo 3. stan – meščanstvo.

Revolucijo je vodila buržoazija, ki je imela idejo klasičnega liberalizma. ki so jih izoblikovali filozofi in ekonomisti. Njim gre pripisati, da se ancien regime ni samo zrušil, ampak ga je hitro zamenjal novi režim. Zahteve buržoazije so formulirane v deklaraciji o človekovih in državljskih pravicah (vsi ljudje so svobodni, enaki pred zakonom, vsi ljudje imajo pravico sodelovati pri zakonodaji...). Želeli so si ustavne monarhije, ki bi se opirala na narodno skupščino. Kralj Ludvik ne bi bil več kralj po milosti božji, ampak po milosti božji in po državnem zakonu (vir vse suverenosti je v bistvu narod).

Ker so bili kmetje nepismeni in nezreli za politiko, je 3. stan zastopalo 610 mož, ki so pripadali večinoma buržoaziji (največ je bilo odvetnikov). Želeli so tako veliko zastopstvo kot zastopstvo prvih dveh stanov skupaj, ter zahtevali, da se glasuje individualno, po poslancih, ne pa po stanovih. Ta zahteva pripelje do preloma. Kakih 6 tednov po zasedanju stanov so sklenili, da se razglasijo kot narodna skupščina z ustavodajnimi pravicami. Absolutizma je bilo s tem konec.

Vzrok za revolucijo tudi slabe letine 1788 in 1789, ki so prizadele kmete in povzročile revščino, zaradi revščine na podeželju tudi zastoj v industriji. Povsod so upori in razbojništvo. Puntarsko ljudstvo je podpiralo poslance 3. stanu.

Protirevolucija le sanjači so mislili da se bo Ludvik spremenil v ustavnega monarha) je potencialno množično vstajo spremenila v dejansko. Pariške množice so napadle Bastilijo (14. julij), državno ječo, simbol kraljeve avtoritete, kjer so uporniki želeli najti orožje. Padec Bastilije sproži tudi revolucijo na deželi, v provincah. Tri tedne po 14. juliju je bila družbena zgradba fr. fevdalizma na tleh in državni aparat kraljevske Francije razbit. Konec avgusta so izdali svoj manifest Deklaracijo o človekovih in državljskih pravicah.

Posebnost fr. rev. je v tem, da je bil del liberalnih meščanov pripravljen ostati revolucionaren do konca, celo do začetkov protimeščanskih revolucij: to so bili jakobinci – radikalni revolucionarji. Po letu 1794 so zmerni revolucionarji uvideli, da je jakobinski režim gnil revolucijo s stališča meščanskih prizadevanj mnogo predač. Jakobinci so si lahko privoščili svoj radikalizem, ker takrat še ni obstajal razred, ki bi zmozel pokazati alternativo njihovemu radikalizmu. Ta razred – proletariat – je nastal šele v industrijski rev. Edina alternativa so bili sanskiloti – pripadniki gibanja revnih delavcev, pomočnikov, lastnikov trgovinic. Bili so proti bogatašem, za zasebno lastništvo, zagotovitev plač, socialno varnost revežev, podpirali so malega človeka (ki je bil nekje med buržoazijo in proletariatom). Pojav sanskilotizma je bil zelo neboljen, ljudje so njegovo ime skoraj pozabili oz. ga uporabljajo zgolj kot sinonim za jakobinstvo, ker so bili pač pravi voditelji leta II. jakobinci.

Med leti 1789 in 1791 je začela buržoazija s pomočjo ustavodajne skupščine, ki je izšla iz narodne skupščine, svoje veliko delo: racionaliziranje dežele. Za kmeta je omejevala srenjska zemljišča, za malega obrtnika je važna odprava cehov. Večina prebivalstva je imela od teh reform le malo koristi. Izjema je leto 1790, ko so sklenili sekularizacijo in prodajo cerkvenih zemljišč. Ustava leta 1791 je omejila volilno pravico na "aktivne" državljane, ki so bili lastniki premoženja.

Dvor je upal na pomoč sosednjih držav, duhovščina je zaradi zgornjih zakonov prestopila v opozicijo, kralj je hotel pobegniti, a mu ni uspelo. Junija 1791 so ga v Varennu ujeli in od

takrat je republikanstvo postala množična sila (kralj, ki beži od svojega ljudstva, izgubi pravico da zahteva zvestobo od ljudstva).

Tuji vladarji so videli, da je zaželeno, da Ludvik spet pride na oblast, ker so se bali zastrašujočih idej revolucije, začnejo zbirati vojaške sile za poseg v Francijo. Druga sila, ki je priganjala na vojno, so bili zmerni liberalci, žirondisti, ki so jih vodili trgovski interesi. Zmerni in skrajni revolucionarji so se strinjali, da je naloga "domovine revolucije" osvoboditi vse narode. vsaj do leta 1848 so nato fr. in izvenfrancoska revolucionarna gibanja prevzemala to prepričanje. Večina zakonodajne skupščine (razen majhne skupine na levici, ki jo je vodil Robespierre) se je navduševala za vojno, ker so mislili, da bi vojna utegnila prispevati k ureditvi notranjih problemov. Vojno so napovedali aprila 1792. Oborožena akcija sanskilotskih množic je v Parizu avgusta in septembra vrgla monarhijo, uvedla republiko in vpeljala revolucionarni koledar. Kralja so zaprli, potekale so volitve v narodni konvent, pozvali so k odporu proti vdoru tujih čet. Pri Malmyju so ustavili invazijo tujih čet. Novi nacionalni konvent so obvladovali žirondisti, zastopali so visoko meščanstvo. Republika je uvedla splošno vojaško obveznost, racioniranje in državno kontrolo nad gospodarstvom, odpravila razloček med vojaki in civilisti doma in zunaj države. Sanskiloti so pozdravili revolucionarno vojno vlado, mislili so, da je tako mogoča zmaga nad protirevolucijo in intervencijo iz tujine. vseč jim je bilo mobiliziranje ljudstva. Žirondisti pa so se bali posledic kombinacije revolucij in vojne, ki so jih te sprožale, hkrati je bila slabo oborožena za tekmovanje z levico. Žirondisti so bili pripravljeni spremeniti vojno v splošen ideološki križarski pohod in izzvati Anglijo. Marca 1793 je bila Francija v vojni skoraj z vso Evropo in si je začela prisvajati tuja ozemlja. Čim bolj se je vojna širila in čim slabši je bil položaj Francozov, tem bolj se je krepila levica. Žironda je bila prisiljena v umik, v provincah je organizirala upore, naperjene proti Parizu. Državni udar sanskilotov 2. junija 1793 je napravil konec tej politiki. Rodila se je jakobinska republika.

Ljudje se jakobinske diktature spominjajo kot surovega obdobja, čeprav je bilo dejansko žrtev relativno malo -17.000 uradnih usmrtitev v 14. mesecih. Z solidnega Francoza srednjega stanu je bil ta teror edina praktična metoda, kako rešiti svojo deželo. junija 1793 je v 60 od 80 departmajev divjal upor proti Parizu, armade nemških knezov so vdirale v deželo, prav tako Angleži, a 14 mesecev pozneje je bila vsa Francija pod oblastjo osrednje vlade, tuje vojske so stale zopet onstran meja.

Narodni konvent je ves ta čas obdržal nadzorstvo nad dogodki, čeprav s terorjem. Bolje to, kot pa uničenje revolucije in propad države. Prva naloga jakobinskega režima je bila mobilizacija množic proti odpadu žironde. Razglasili so novo, radikalnejšo ustavo. Z njo je bila uvedena splošna volilna pravica, pravica do upora. To je bila prva zares demokratična ustava moderne države. Težišče nove vlade, ki je izražala zvezo med jakobinci in sanskiloti, se je opazno premaknila v levo. Ponovno so sestavili odbor za javno blaginjo, ki je postal vojna vlada. Danton, nadarjen revolucionar, je moral iz odbora, vanj pa je vstopil Robespierre in postal najvplivnejši član. Jakobinska republika mu ni pomenila pripomoček za silo, ampak ideal: v njej so vsi državljani pred narodom enaki in ter pobijajo izdajalce. Njegova oblast je bila oblast ljudstva, pariških množic, in njegov teror je bil tudi njihov teror. Padel je, ko so ga množice zapustile.

Tragedija Robespiera in jakobinske republike je bila v tem, da nista mogla ravnati drugače, kot da sta si odtujila nižje plasti. Režim je slonel na zvezi med buržoazijo in delovnimi množicami. Treba je bilo žrtvovati svobodo, svobodne volitve, prostovoljno milico – vse, kar je spadalo k bistvu sanskilotizma. Leta 1794 je bila vlada v rokah neposrednih predstavnikov odbora za javno blaginjo ali pa konventa, bile so hude gospodarske potrebe zaradi vojne. Vse to sproži nezadovoljstvo pri nižjih plasteh. Do aprila 1794 so pobili leve in desne in privrženci Robespiera so bili politično osamljeni. Edino kritičen položaj na frontah jih je še

držal na oblasti. Ko so nove armade republike premagale Avstrijce pri Fleurusu, se je približal konec: 9. termidorja (27. julij 1794) je konvent vrgel Robespiera. Dan kasneje so ga usmrtili. Problem, s katerim se je spopadla fr. buržoazija v preostanku časovnega obdobja, ki ga označujemo kot revolucionarno dobo (1794-1799): doseči politično stabilnost in gospodarski napredek. Tega niso mogli rešiti. Velika slabost termidorijancev je bila, da niso imeli politične podpore, bili so v precepu med aristokratsko reakcijo in revno družbo jakobinsko-sanksilotskega Pariza. Leta 1795 izdelajo novo ustavo, da bi se zavarovali proti obojim. zanašali so se na vojsko, da bi preprečila kakšen vojaški udar. Njene osvojitve so tudi prinašale vladi sredstva za nadaljnji obstoj. Ta vojska je pod Napoleonovim vodstvom osvojila Evropo v kratkih, silovitih prodorih. Bonaparte je svojo nadarjenost in um v vojski dobro izkoristil ter se hitro povzpел. Leta II. je postal general. Izkoristil je možnost pohoda v Italijo 1796, ki so mu jo ponudili in postal med tem pohodom 1. vojak republike, ki je lahko ukrepal neodvisno od civilnih oblasti. Prišel je na oblast (deloma so mu jo dali, deloma si jo je vzel sam), ko je napad leta 1799 pokazal slabosti direktorija. Najprej je postal konzul, nato dosmrtni konzul, nato cesar. Kot po čudežu so se pod njegovim vodstvom reševali vsi problemi, ki jih direktorij ni znal rešiti. V treh letih je imela Francija Code civil (Napoleonov zakonik), konkordat s Cerkvijo in Narodno banko.

Napoleon je bil s svojim značajem, zgodovino (na oblast je prišel tako rekoč iz dna, vse je naredil s svojim talentom) nekakšen lik, s katerim se je poistovetil vsakdo, ki je zavrgel tradicijo. Za Francoze je bil najuspešnejši vladar njihove zgodovine. V tujini je triumfiral s svojimi zmagami. Od njega izvira hierarhija uradništva, sodišč, univerz in šol. vsem je prinesel varnost in blaginjo, razne tistim 250.000 Francozom, ki so ostali na bojiščih – a še njihovim družinam je prinesel slavo.

VOJNA

Med letoma 1789 in 1815 je po Evropi skoraj stalno divjala vojna. Posledice teh zmag in porazov so bile hude, saj so spremenile zemljevid sveta. V teh letih sta si stala nasproti 2 različna tipa: sile in sistemi. Francija je bila s svojimi interesi sovražnica nekaterih držav, z drugimi je bila zaveznica. Po drugi strani je kot dežela revolucije pozivala narode sveta, naj se rešijo tiranstva in izbojujejo svobodo, konservativne sile pa so se proti njej bojevale. Tako je v zadnjih letih Napoleonove dobe prevladoval element osvajanja in izkoriščanja nad elementom osvobajanja, brž ko so francoske čete kako deželo premagale, jo zasedle in jo pripojile. Protirevolucijske sile so se sprijaznile z mnogimi pridobitvami fr. revolucije in so bile s Francijo pripravljene razpravljati o mirovnih pogojih kot z normalno državo, ne pa kot z deželno temè. Ohranila se je dvojna narava vojn, na eni strani kot bojevanje med državami, po drugi kot spopad med dvema družbenima sistemoma. Na splošno je z revolucijo simpatiziral vsak izobražen, informiran človek, med temi je bilo veliko znanih ljudi (Kant, Schiller, Blake, Beethoven, Burns...). toda nobeden ni imel za Francoze kakega posebnega vojaškega ali političnega pomena.

Projakobinska in profrancoska čustva so živela v deželah, ki so mejile na Francijo (Nizozemska, Porenje, Švica). V Veliki Britaniji se jakobinstvo ni tako razširilo, že zaradi "dednega sovraštva do Francozov. Tudi v drugih državah (Habs. monarhija, Rusija, v Skandinaviji) je bilo malo takih, ki bi se ogrevali za jakobinstvo. Program revolucije si je pridobil pristaše v tistih deželah, v katerih so bili socialni in politični problemi podobni francoskim. Ločimo:

1. dežele, kjer je imel domači jakobinizem možnosti, da se sam polasti oblasti (Nizozemska, deli Švice, morda kakšna italijanska država)
2. dežele, ki jim edino francoska osvojitve lahko pripomore do jakobinske oblasti (skoraj vsa Nemčija in Italija)

V splošnem je imel filojakobinizem v tujini to vojaško vrednost, da je olajšal francosko osvajanje. Splošna težnja je bila spremeniti dežele, kjer so bili jakobinci močni, v satelitske republike in si jih pozneje prilastiti.

v vojni kot bojem med državami je bil položaj bolj zapleten. osnovno je bilo nasprotje med Francijo in V. B. Za Britanijo so bili najvažnejši gospodarski interesi, da doseže prevlado svojih proizvodov na evropskih tržiščih in kontrolo nad kolonialnimi in čezmorskimi tržišči. T jim uspe. Tiste države, ki so se zanimale za mednarodno trgovino, so se nagibale k zavezništvu s Francijo, čeprav so dejansko ostale nevtralne. Leta 1806 je pomorska blokada potisnila "nevtralce" v britanski tabor.

Spor med Angleži in Francozi je bil dolgotrajen in obe strani sta želeli doseči popolno zmago. Toda Angleži se niso mogli ustaliti na kontinentu, Francozi pa se niso mogli iz njega iztrgati. Do drugih sil nasprotje ni bilo tako ostro. Vse so upale, da bodo lahko premagale fr.

revolucijo, ne da bi se jim bilo treba odreči političnim ciljem. To je postalo po letih 1792-1795 nemogoče. Glavni nasprotnik Francije je bila Avstrija, ki se je udeležila vseh koalicij v vojni proti Franciji, saj je ta neposredno ogrožala njene posesti. Rusija in Prusija sta bili manj aktivni. Zanesljivi zavezniki Francije so bili nemški knezi, ki so si (tudi s fr. pomočjo) prizadevali zmanjšati moč cesarja.

Protifrancoske koalicije so bile na papirju vedno neprimerno močnejše kot Francija, a vojaški potek je bil nepretrgana serija francoskih zmag. Vzrok za to je treba iskati v fr. revoluciji. Ta je spremenila vojskovanje Francozov in jim dala premoč nad drugimi vojskami ancien regima. Na slabšem so bili le na morju, ker jim je primanjkovalo mornariških častnikov (zreducirala jih je revolucija). Kjer pa je odločala organizacija, gibčnost, prilagodljivost, predvsem pa pogum in morala, tam Francozom ni bil noben kos (vzrok za to tudi mlad kader na fronti).

Kronologija:

leta 1793/94 so Francozi rešili revolucijo

leta 1794/95 so zasedli Nizozemsko, Porenje, dele Španije, Švico in Savojo

1796 so z Napoleonovim znamenitim pohodom osvojili vso Italijo in razbili 1. protifr. koalicijo

med Napoleonovo ekspedicijo proti Malti, Egiptu in Siriji (1797-1799) je 2. koalicija pregnala Francoze iz Italije, poraz združenih armad v Švici (bitka pri Zurichu 1799) je obvaroval Francijo pred vdorom

1801 so prisilili k miru kontinentalne sile, 1802 še Angleže

1805-1807 ponovni poskus, da bi premagali Francijo, konča se s tem, da se fr. vpliv raztegne do Rusije

1805 Avstrija poražena pri Slavkovu, pripravljena skleniti mir

1806 poražena Prusija, 1807 tudi Rusija

1809 Avstrija izgubi pri Aspern-Esslingu in Wagramu

na morju so bili medtem Francozi uničeni: 1805 je bitka pri Trafalgarju uničila upanje, da bi kdaj se izkrkali v Angliji, ker zgloda da ni druge poti, 1806 Napoleon začne s celinsko zaporo. Napoleon vdre v Rusijo in zasede Moskvo, car ni hotel skleniti miru, Napoleona je bolj kot zima premagala nesposobnost, da bi oskrbel veliko armado, od 610.000 jih pride nazaj okoli 100.000. Takrat se strnejo vsi stari nasprotniki v zadnjo koalicijo, 1813 v bitki pri Leipzigu Francija poražena, zavezniki vkorakajo v Francijo, zasedejo Pariz in cesar Napoleon 6. aprila 1814 odstopi. 1815 hoče znova prevzeti oblast, a je premagan pri Waterlooju.

Napoleonove vojne so spremenile svet. Revolucija in potem vojne so uničile mnogo ostankov majhnih držav, ki so obstajale v Evropi (iz številnih drobnih držav sta bili sestavljeni predvsem Nemčija in Italija. 1806 je bilo ukinjeno Sveto rimsko cesarstvo, še prej sta nehali

obstajati republiko Genova in Benetke, ostala pa je papeška država, do 1870. Nemčija je bila iz 234 teritorijev skrčena na okoli 40. Velika Britanija si je priključila kolonije drugih držav. V deželah, ki so bile pod francosko zasedbo, so ukinili fevdalizem, v veljavo so prišli francoski zakoniki. Skoraj nobene od teh sprememb niso mogli pozneje razveljaviti; odpravljenega fevdalizma niso nikjer znova vpeljali.

Brez pretiravanja lahko trdimo, da nobena od važnih kontinentalnih držav zahodno od Rusije in Turčije in južno od Skandinavije ni preživela teh dveh desetletij, ne da bi se bila spremenila njena ureditev po francoskem vzorcu. Edina izjema je bila seveda cerkvena država.

Evropske vlade so ugotovile, da se revolucija, ki je izbruhnila v eni deželi, lahko sprevrže v splošen evropski pojav in se razširi povsod. Vsi so zdaj vedeli, da so socialne revolucije mogoče, da narodi niso isto kot njihove države, ljudstva ne isto kot njihovi vladarji, ter da je mogoče, da celo reveži vstanejo kot samostojna sila proti bogatinom.

Človeške izgube v tem času niso bile zastrašujoče velike (okoli milijon mrtvih), če pomislimo na epidemijo in lakoto v tistih časih, ki je tudi zahtevala ogromno žrtev. Večje nevarnosti kot puške in meč so prinašale površnost, nesnažnost, slaba organizacija, nezadostna zdravniška pomoč in pomanjkanje higijene.

Po merilih 18. stol. so bile revolucija in Napoleonove vojne izredno drage. Denar so dobili prek posojil, povečanja davkov in denarne inflacije (emisija novega denarja za plačilo vladnih dolgov).

Vojna je zahtevala tudi tehnološki napredek. Med novosti, ki so sledile iz revolucije in Napoleonovih vojn, spadata industrija sladkorne pese na evropskem kontinentu in izdelovanje živilskih konzerv. Prva naj bi bila nadomestilo za sladkor iz sladkornega trsa, ki je prihajal iz zahodne Indije, druga pa se je razvila, ker je britanska mornarica iskala živila, ki bi se na krovu ladij neomejeno dolgo ohranila užitna.

Velik povojni problem je bila inflacija, ki je sledila razvrednotenju denarja, težave so povečale še slabe letine leta 1816 in 1817.

Kako je vojna vplivala na gospodarstvo Francije in Velike Britanije?

Francija: francosko gospodarstvo je več ali manj stagniralo, francoska industrija in trgovina bi se brez revolucije in vojn mnogo hitreje razvijali. Čeprav je gospodarstvo pod Napoleonom doživelo pomemben napredek, to ni moglo odtehtati regresij v 90. letih 18. stoletja.

Britanija: Njen dvig je bil meteorski in je vprašanje, če bi mogel biti brez vojne še hitrejši.

Danes se domneva, da ja. Za Anglijo so se vojne 1793- 1815 več kot splačale. Za daljšo dobo se je rešila svojega najnevarnejšega tekmeca in je za 2 generaciji postala "tovarna sveta".

MIR

Po več kot 20 letih skoraj neprestanih vojn ter revolucij so morali stari evropski režimi skleniti mir in ga nato tudi ohraniti. Vsak državnik je vedel, da bi izbruh večje vojne privedel do nove revolucije, ki bi pomagala pri razpadu *ancien regima*. Z izjemo krimske vojne do leta 1914 ni bilo spopada, ki bi vključeval več kot 2 velesili. A vedeti moramo, da mednarodni položaj ni bil miren in povodov za konflikt ni manjkalo: razne revolucije v Evropi in Južni Ameriki, propadanje turške države, britansko-francoski konflikti na Bližnjem Vzhodu. Mnogi diplomati, ki so delovali v času od 1815-1848 so si po mnenju naslednjega rodu pridobili slavo gigantov diplomacije. Ti diplomati niso izkoristili popolne zmage nad Francijo, tudi zaradi strahu pred novo jakobinsko revolucijo v Franciji. Tudi odškodnina, naložena Franciji, je bila v mejah normale.

Pri oblikovanju novega političnega zemljevida Evrope se niso ozirali na želje narodov, saj je odločala zagotovitev ravnovesja med 5 velesilami: Rusija, Velika Britanija, Francija, Avstrija in Prusija. Angleži v Evropi sicer niso imeli ozemeljskih zahtev, kljub temu so imeli Malto, Jonske otoke ter Helgoland, kontrolirali pa so Sicilijo. Zunaj Evrope pa so bile njihove ozemeljske zahteve bistveno večje. Rusi so dobili Finsko, Besarabijo ter velik del Poljske. Car

Aleksander je ustanovil sveto alianso, ki sta se ji pridružili tudi Avstrija in Prusija. Rusija je od daleč izvajala hegemonijo nad vsemi absolutističnimi monarhijami vzhodno od Francije. Avstrija ter Prusija sta bili med velesili šteti le iz vpljudnosti, a sta bili vseeno opori evropske stabilnosti. Se je pa neupravičeno dvomilo o moči Prusije, saj je dobila Porenje, ki je bilo gospodarsko zelo pomembno. Rusom so morali odstopiti del Poljske, v zameno pa so dobili polovico industrijsko razvite Saške. Avstrijci so dobili velik vpliv v Italiji. Ustanovljena je bila Nemška zveza, ki je preprečevala manjšim nemškim državam, da bi postale sateliti Francije.

Da bi se stanje miru ohranilo so morali biti na vsake toliko časa kongresi, a ti so trajali le od 1818 do 1822. Prvi izbruhi nemirov in uporov do bili v letih 1821/22, a le Avstrija je takoj zatrla ta gibanja, Francija je v Španiji igrala vlogo mednarodnega policista, Britanci pa so stali ob strani in so celo podpirali osvobodilna prizadevanja latinsko-ameriških držav. Tako Rusi kot nekoliko pozneje tudi Britanci so podprli boj Grkov proti Turkom, in 1829 je Grčija postala samostojna. Rusiji je bila celo s pogodbo zagotovljena pravica, da sme posredovati v zaščito pravoslavcev v Turčiji. Britanci so ruski vpliv zmanjšali s tem, da so Grčijo spremenili v kraljevino, kralj pa je bil član ene manjših nemških dinastij (bavarski Wittelsbachi).

Še bolj pomembna pa je bila revolucija 1830, ki je zajela tudi Francijo. Zaostrilo se je »vzhodno vprašanje«, predvsem sta prišli v spor Rusija in VB. Britanci so tako želeli podpreti Turčijo, a je bilo to težko izvesti, saj je bila Turčija zelo šibka. Te napetosti so pozneje 1854-56 tudi pripeljale do krimske vojne. Rusi zaradi Carigrada niso želeli začeti večje vojne, s Turki so leta 1833 sklenili ugoden mir, a so se zaradi britanskih pritiskov umaknili. Za takratno politično in diplomatsko stanje je izraz *The Great Game*, dobra označba. Precej bolj nevaren pa je bil potek osvobodilnih gibanj v Turčiji in morebiten poseg drugih držav, recimo Avstrije in Francije, ki je imela velik vpliv v Egiptu. V tem obdobju konflikti pač niso bili dovolj ostri, da bi pripeljali do večje vojne. Avstrija in Prusija sta bili prešibki, VB pa je leta 1815 kot edina imela industrializirano gospodarstvo, bila je edina pomorska in kolonialna sila na svetu. Francozi so bili nepotešeni, a je njihov gospodarski razvoj šepal za britanskih in severno-ameriški, pozneje celo za nemškim. Francija bi sicer lahko uničila stabilen mednarodni red s ponovno mobilizacijo revolucionarnih sil jakobinizma. Z evropsko revolucijo bi Francija močno okrepila svoj položaj, a francoske liberalne vlade so se bale takega skoka v revolucionarno vojno. VB je zasedala točke, ki so bile zelo pomembne za njihovo nadzorstvo nad svetovnimi morji ter trgovino (južna Afrika, Hongkong), kot kolonija pa je bila daleč najpomembnejša Indija, ki so jo morali obdržati za vsako ceno. Med leti 1814-1849 je ozemlje, ki ga je v Indiji nadzorovala VB naraslo za kar dve tretjini. Ruske osvojitve so bile precej manj obširne, zelo so se proti zahodu razširile tudi ZDA, leta 1830 so Francozi vdrli v Alžirijo in jo dokončno osvojili šele 1847.

Ukinitev mednarodne trgovine s sužnji se je zgodila iz humanitarnih in gospodarskih vzrokov. Suženjstvo je sicer izginjalo počasi, v Franciji je bilo dokončno odpravljeno šele 1848.

REVOLUCIJE

Glavni namen vlad evropskih velesil po letu 1815 je bil preprečiti ponovitev revolucije po zgledu francoske. A revolucij se ni dalo preprečiti. To je bila doba, v kateri sta Evropa in svet videla največjo prisotnost revolucionarnih teženj. Med letom 1815 in 1848 so zahodni svet preplavili trije revolucionarni valovi, v Aziji sta bili prvi večji revoluciji šele v drugi polovici 19. stoletja. Prvi revolucionarni val je bil 1820-1824. Osvobodilna gibanja v Latinski Ameriki so se pričela po Napoleonovi osvojitvi Španije 1808. Trije veliki osvoboditelji španske Južne Amerike so bili Simon Bolivar (Velika Kolumbija), San Martin (Argentina) in O'Higgins (Čile). Južna Amerika je postala svobodna leta 1822. Iturbida je Španija poslala umirit

razmere v Mehiki, a se je ta postavil na stran upornikov in 1821 je ustanovil neodvisno Mehiko, naslednjega leta se je Brazilija čisto mirno ločila od Portugalske. Te nove države so kot prve priznale ZDA, kmalu tudi VB in v 30. letih še Francija.

Drugi revolucionarni val je bil 1829-1834 v vsej Evropi zahodno od Rusije ter tudi v Severni Ameriki (reformno obdobje predsednika ZDA Andrewa Jacksona). V Franciji je padla vladarska dinastija Bourbonov, Belgija je 1830 postala neodvisna, izbruhnil je poljski upor, nemiri so bili tudi v delih Nemčije in Italije ter v Švici, na Iberskem polotoku pa so se pričele državljanske vojne med liberalci in klerikalci. V VB je leta 1832 prišlo do reforme parlamenta. V Evropi je ta val meščanom prinesel dokončno zmago nad aristokracijo. Nastale so ustavne monarhije z liberalnimi ustanovami, volilna pravica pa je bila vezana na premoženje ter izobrazbo. Takrat so se pričela tudi neodvisna delavska gibanja v Franciji in VB ter nacionalistična gibanja po Evropi.

Največji revolucionarni val pa se je zgodil leta 1848: Francija, Italija, Nemčija, mnogi deli habsburške države, Švica, Španija, Danska, Romunija, Grčija, VB in Irska. Kar se je 1789 začelo kot vstaja enega naroda se je 1848 razvilo v pomlad narodov Evrope.

Revolucije 19. stoletja so bile načrtne in so izbruhnile zaradi nasprotja med politično resničnostjo ter sistemi, ki so jih kar naprej vsiljevali. Obenem je močno zrasla gospodarska in družbena nezadovoljnost in izbruhi so bili praktično neizbežni. Zaradi vzorcev, ki so ustrezali zmernim liberalcem, radikalnim demokratom ter socialistom in jih je ustvarila francoska revolucija, se je nezadovoljstvo osredotočilo na enega nasprotnika in nemiri so se spremenili v revolucijo. Liberalizem je dobival navdih iz prve faze fr. revolucije. Ideal je bila ustavna monarhija s parlamentom (Francija, VB, Belgija). Druga faza fr. revolucije je navdihnila radikalne demokrate, katerih ideal je bila demokratična republika s težnjo socialne države in sovraštvom do bogatašev. Socializem sega v leto 2 po termidorju (sept. 1793-sept. 1794) in upora skrajnih jakobincev in zgodnjih komunistov. Za njih je značilno močno sovraštvo do buržoazije in bogatašev. Vsa ta gibanja niso imela skupnega nič razen sovraštva do vlad iz leta 1815.

Prvi zavestni zastopniki delavskega razreda so na politični oder stopili šele leta 1830 v Angliji. Zunaj VB nezadovoljstvo množic še ni dobilo političnih oblik ali pa se je izražalo pod zastavami legitimizma in klerikalizma. Politično opozicijo so sestavljali predvsem premožni in izobraženi, a tudi izobrazba je bila zelo povezana s premoženjem. Vsi revolucionarji so se borili proti enemu samemu sovražniku; to je bila zveza absolutističnih vladarjev.

Proti koncu Napoleonovega obdobja so pričela nastajati razna uporna bratstva, ki so imela čudaške obrede in hierarhijo, ki so jo povzeli po prostozidarjih. Najbolj znani so bili »karbonarji«, katerih prve skupine so nastale leta 1806 v južni Italiji, 1815 pa so bili razširjeni po celem Sredozemlju, predvsem Grčija. Njihova dejavnost je vrh dosegla okoli 1820/21, a je bila večina bratovščin po 1823 uničenih, kljub temu pa je karbonarstvo ostalo vodilna oblika revolucionarne organizacije. Na te bratovščine (karbonarji ter podobni) so močno vplivali radikali – levi jakobinci in babouvisti.

Okoli leta 1820 so se v Franciji poskusi upora povsem ponesrečili, saj so tam manjkali politični pogoji za revolucijo, obenem pa je bila francoska vojska del državnega birokratskega aparata in je izpolnjevala ukaze vlade. Drugače je bilo v Italiji in Španiji, kjer so liberalni oficirji vojakom ukazali, naj se uprejo, kar so vojaki tudi storili. To se pa ni posrečilo ruskim dekabristom, ki so se uprli leta 1825. Edina uspešna revolucija prvega vala je bila grška vstaja leta 1821 in je imela tudi trajen učinek.

V letu 1830 so barikade postale simbol ljudske vstaje. Takrat je nastalo tudi revolucionarno gibanje proletarsko-socialističnega kova, saj se je ljudstvo in delovne množice vedno bolj istovetile z novim industrijskim proletariatom. Levičarji so se razcepili na zmerne in radikalne, socialnemu razcepu pa se je pridružil še nacionalni.

Liberalizem je zmagal v VB, Franciji in Belgiji, medtem ko se v Švici in na Iberskem polotoku ni uveljavil. Vzhodno od Rena pa je bil položaj na videz enak kot pred letom 1830, saj so bile revolucije povsod zatrte. Tu je prevladovalo nacionalno vprašanje, saj so bili narodi razcepljeni na male kneževine (Italija, Nemčija) ali pa so živeli v večnacionalnih državah (Avstrija, Rusija in Turčija). Nizozemske in Skandinavije se ti dramatični dogodki skoraj niso dotaknili.

V VB in v Belgiji leta 1848 ni bilo toliko revolucionarnega navdušenja, medtem ko so Španijo in Portugalsko, malo pa tudi Švico zajele državljanske vojne. Habsburška tajna služba je imela veliko dela s Poljaki, Italijani in Nemci izven Avstrije, Rusi pa s Poljaki.

Na zahodu so se zmerni liberalci približevali vladam in celo sodelovali z njimi, na barikadah pa so se borili le radikalci. Zmerni liberalci pa so po kratki dobi strpnosti in navdušenja celo preprečevali nadaljnje reforme in poskušali zatreti radikalno levico. Tako je bil v Franciji leta 1834 zatrt poskus republikanske vstaje.

V vzhodni Evropi revolucija ni zmagal nikjer. V Nemčiji so bile vse kolikor toliko pomembne države sovražne do liberalizma. A radikalce so najbolj razočarali Francozi, ki so odpovedali, saj so bili od revolucionarnih teorij določeni kot mednarodni osvoboditelji. Ta razlog in pa rastoči nacionalizem sta prispevala k omajanju internacionalizma.

Radikalci so hoteli osvojiti oblast brez pomoči obstoječih držav oziroma kar v boju proti njim. Tako je nastal v vrstah radikalcev nov razcep: ali so pripravljeni na socialno revolucijo? To vprašanje je razvnelo duhove povsod razen v ZDA, kjer je bilo ljudstvo že vključeno v politiko, ter v Latinski Ameriki. Po vsej Evropi pa je bilo očitno nezadovoljstvo revežev, kar se je kazalo na ljudskih odrih v predmestjih, z izseljevanjem v ZDA.

V VB se je zaradi nezadovoljstva razvilo čartistično gibanje, ki je svoj višek doseglo med 1839 in 1842, vplivno pa je bilo še po 1848. Precej šibkejši je bil britanski socializem. V Franciji čartizmu podobnega gibanja velikih množic ni bilo. Razvilo se je komunistično gibanje, njihov glavni voditelj je bil Auguste Blanqui. A mnoge revolucionarne organizacije po Evropi so bile slabo organizirane, tudi podeželsko prebivalstvo je dajalo revolucionarjem malo razlogov za upanje, saj tudi mestna narava revolucionarjev ni mogla vzbujati simpatij pri kmetih. Agrarno-revolucionarno gibanje se je razvilo le na Irskem in na Iberskem polotoku.

Vprašanje socialne revolucije je bilo manj pomembno za samostojne rokodelce in kmete kot pa za trgovce in intelektualce. Kjer pa so bili nosilci radikalizma nezadovoljno nižje plemstvo in izobraženci pa je bil problem precej resnejši, saj so bili tu nižje ljudstvo kmetje, ki so bili pogosto še druge narodnosti kot meščani in zemljiški gospodarji (slovanski in romunski kmetje na Ogrskem, Slovani v nekaterih delih Avstrije). In najrevnejši zemljiški posestniki so bili dostikrat najradikalnejši nacionalisti. A modernizacija zaostalih področij je zahtevala odpravo tlačanstva in kmetom je bilo treba ugoditi na nekaj njihovih zahtev. In tradiciji zavezani kmetje so bolj kot zemljiškim posestnikom zaupali vladarjem, cesarju in Cerkvi, zato so ti imeli prednost. Za radikalce nerazvitih dežel je bilo vprašanje ali jim bo uspelo doseči zvezo s kmeti, zato so ti radikalci razpadli na dve skupini: na skrajno levico in demokrate, ki so uvideli, da bo nujno treba pridobiti kmete za revolucijo, zato so zahtevali odpravo tlačanstva. Skrajni levičarji pa so bili sicer dokaj šibki in niso znali prepričati kmečkih slojev za podporo. V večini področij vzhodne Evrope se je zgodilo, da so slovanski kmetje v cesarskih uniformah potolkli nemške in madžarske revolucionarje.

Kljub razcepljenosti so bila revolucionarna gibanja organizacije manjših meščanskih in intelektualnih zarotnikov. Ko pa so revolucije izbruhnile, jih je nosilo ljudstvo. Razen nekaterih izjem (ZDA, VB) tradicije sodelovanja množic pri družbenem življenju ni bilo, prav tako je manjkalo pogojev za to (majhne naklade časopisov, itd.).

Vsa evropska in ameriška levica je imela istega nasprotnika, ista prizadevanja in skupen program, o bodoči revoluciji pa so imeli tudi isto predstavo. Je pa res, da so celo najbolj

zavedni komunisti na meščansko-demokratsko republiko gledali kot na neobhodno etapo napredovanja v socializem. Načrti so bili nekako takšni, da se bodo v glavnem mestu postavile barikade, revolucionarji bodo šli pred palačo, parlament ali mestno hišo in sestavili provizorično vlado. Vsi so menili, da bodo dogodki v glavnem mestu odločilni. Pozneje naj bi razpisali volitve v ustavodajno skupščino, ustanovljena bo narodna garda oboroženih meščanov. Vsi narodi so imeli enake interese, pogoj za osvoboditev pa je bil tudi strmoglavljenje carja. Ustanovljene so bile nekatere internacionalne organizacije (Mlada Evropa). Med nacionalističnimi gibanji je mednarodni duh izgubljal pomen, medtem ko je bil internacionalizem močnejši v socialističnih gibanjih. Duh internacionalizma je utrjevala tudi politična emigracija, največ emigrantov je bilo Poljakov, takoj za njimi Nemci in Italijani. Emigracijska središča so bila v Franciji, Švici, manj v VB in Belgiji. Ti pregnanci so skupaj kovali in pričakovali evropsko revolucijo, ki je prišla leta 1848, a se je ponesrečila.

NACIONALIZEM

Po letu 1830 je nastalo samozavestno nacionalistično gibanje. Njegovo bistvo se kaže v gibanjih, ki jih je po revolucijah 1830 ustanovil ali pa zanje dal pobudo Guiseppe Mazzini: Mlada Italija, Mlada Poljska, Mlada Nemčija, Mlada Francija in Mlada Irska (nastane v 40. letih). Gibanja sama po sebi niso bila pomembna in učinkovita, a so bila pomembna kot simboli, saj so si kasnejša nacionalistična gibanja nadevala imena po njih. Člani teh gibanj so verjeli v bratstvo vseh narodov, ki se bodo hkrati osvobodili. V nacionalizmu so se kazale močne sile, ki so zrastle v 30. letih in so se zakoreninile v politični zavesti. Najmogočnejši med temi silami sta bili nezadovoljstvo nižjega plemstva ter nastanek nacionalnega meščanstva. Revolucionarno vlogo nižjega plemstva lahko najboljše spoznamo na Poljskem in Ogrskem. Številni nižji plemiči so se od revnih kmetov dostikrat ločili zgolj po svojem visokem rodu. Lahko so si ustvarili juristično kariero, ali pa so imeli kako drugo intelektualno oz. uradniško službo, niso se pa mogli posvetiti meščanskemu poklicu.

Zaradi velikega števila nižjega plemstva je bilo to že zdavnaj v opoziciji proti absolutizmu ter proti tuji in velikaški vladi. Nacionalne buržoazije ki so se razvile v tej dobi so bile manj nacionalistično razpoložene. V razdeljeni Italiji in razdrobljeni Nemčiji so se zavzemali za koristi velikega, enotnega nacionalnega trga. Kljub temu je bila izjema, da je kje buržoazija stala na vodstvu nacionalizma, kot recimo v Belgiji. Besedniki takratnega meščanskega nacionalizma so bile izobražene plasti prebivalstva. Tudi rast šol in univerz je merilo za rast nacionalizma. A vseeno je bilo število »izobraženih« majhno, še manjše je bilo število študentov na univerzah, a je neprestano raslo. Nenazadnje v Evropi okrog leta 1830 ni bilo več kot 40.000 študentov.

Narod doseže odločilno etapo svojega razvoja takrat, ko v narodnem jeziku izidejo prvi učbeniki in časopisi ter ko ga prvič uporabijo uradi.

Še vedno pa je bilo veliko ljudi nepismenih – v Rusiji leta 1840 98%, v Srbiji leta 1827 pa le 0,5%. Malo bolje je bilo v Španiji, na Portugalskem in v Italiji. Celo v VB, Franciji in Belgiji je bilo v 40. letih nepismenih od 40 do 50%.

Na splošno je bil za množice odločilen znak nacionalnosti še vedno vera. Nacionalnih čustev med množicami skoraj še ni bilo, razlog je tudi veliko število narečij posameznega jezika.

Nežno domotožje je postala značilna duševna bolezen 19. stoletja in se je izražala v številnih ljudskih pesmih. Prvič so to bolezen odkrili zdravniki med švicarskimi plačanci v tujih deželah. Tudi notranje preseljevanje in izseljevanje je po letu 1820 naraščalo, v 40. letih pa je v Severno Ameriko odšlo kar milijon in tri četrt Evropejcev. Večina je bila Britancev in Nemcev.

Irski *Repeal Movement*, ki ga je vodil Daniel O'Connell, je bilo edino organizirano nacionalno gibanje pred letom 1848, ki ga lahko štejemo kot množično. Glavno vlogo pri tem pa je imelo predvsem dejstvo, da se je to gibanje enačilo s Cerkvijo, ki pa je močna tradicionalna sila. V bistvu pa O'Connell ni bil nacionalist temveč zmeren meščanski avtonomist. Obstajala so tudi gibanja, ki so bila naperjena proti tuji oblasti, to so bili predhodniki poznejših nacionalističnih gibanj (upori proti turški državi, vstaje na Kavkazu proti Rusom, boj Indijcev proti VB,...). Tuja oblast je tu pomenila oblast tuje vere, in ne narodnosti. Na Balkanu se je le v enem primeru neprestani boj pastirskih plemen in razbojniških junakov proti oblasti spojil z idejami meščanskega nacionalizma in francoske revolucije: grški boj za neodvisnost. Med leti 1784 in 1812 so na Dunaju pričeli izhajati prvi grški časopisi in v diaspori sta se razmahnila liberalizem in nacionalizem. Rodoljubno društvo, ki je pripravilo vstajo leta 1821, *Philike Hetairia*, je bilo ustanovljeno leta 1814 v Odesi. Pozneje pridobljena grška neodvisnost je postala pogoj za razvoj drugih nacionalizmov na Balkanu.

O nacionalizmu pa je sploh težko govoriti zunaj Evrope. Razdrobljenost držav v Latinski Ameriki je povzročila prostranost Južne Amerike, raznolikost regionalnih pogojev ter obstoj samostojnih uporniških središč v Mehiki in Venezueli. Edino v Mehiki je neodvisnost zrasla iz agrarnega, ljudskega, tudi indijanskega gibanja, medtem ko so bile revolucije v Južni Ameriki delo malih skupin patricijev in vojakov.

»Protonacionalizem« je obstajal v nekaterih državah vzhodne Evrope, kjer je vodil v konzervativizem in ne k narodnemu uporu. Slovani so bili skoraj povsod zatirani, a ni jih zatiral absolutistični vladar, temveč nemški in madžarski veleposestniki, zato je bilo upanje slovanskih nacionalistov usmerjeno na avstrijskega cesarja in ruskega carja. Drugo tendenco pa sta predstavljala ilirizem pri Hrvatih in zmerni češki nacionalizem.

Izven Evrope pa ni mogoče najti nacionalističnih tokov, ki bi imeli družbene pogoje za obstoj. Vzhodni nacionalizem je bil posledica zahodnega vpliva in zahodnih osvajanj, primer za to je Mehmed Ali v Egiptu. V 20. in 30. letih so tega razsvetljenega avtokrata pozdravljali evropski levičarji, nekateri bankirji so ga celo financirali, inženirji pa so izdelovali načrte za gospodarski napredek Egipta. V tistem času so zasnovali tudi sueški prekop. A poznejši nacionalizem je nastal na podlagi njegovih zahodnjaških uvedb in ne zaradi prizadevanja njegovega ljudstva.

Nacionalizem je, tako kot mnogo drugih stvari v modernem svetu, otrok dvojne revolucije.

Agrarni problem

Življenje in smrt večjega dela ljudi je bila med leti 1789 in 1848 še vedno odvisna od zemlje. Zaradi tega je bil učinek dvojne revolucije na zemljiško lastništvo, zakupniške odnose in obdelovanje zemlje najbolj katastrofalen pojav te dobe. Niti gospodarska niti politična revolucija nista mogli rešiti problemov.

Menili so, da je revolucionarna preobrazba kmetijstva neizogiben pogoj meščanske družbe, celo slehernega gospodarskega napredka. Tradicionalni agrarni sistem se je moral spremeniti, da bodo lahko po dobičku hlepeči svobodni podjetniki imeli kaj od tega. To je pa zahtevalo trojno preobrazbo:

1. Zemljišče mora postati blago, ki bo last zasebnega posestnika in ga bo torej mogoče prosto prodajati in kupovati.
2. Zemlja, bi morala postati lastnina sloja ljudi, ki so bili pripravljene uporabiti svoja proizvodna sredstva za trg in jih je vodil lastni interes ter težnja po dobičku.
3. Velika množica podeželskega prebivalstva bi se morala spremeniti v prosto gibljive mezdne delavce, ki jih je potreboval nekmetijski sektor.

Na tej poti je bilo treba najprej obvladati dve večji oviri in v ta namen uporabiti gospodarska pa tudi politična sredstva. Ti dve oviri sta bili:

- a. Obstoj predkapitalističnih zemljiških posestev
- b. Tradicionalni kmečki stan

Mogoče je bilo ta razvoj izvesti zelo različno. Najbolj radikalni so bili Angleži in Američani: oboje odpravili kmečki stan, Američani celo odpravili zemljiško lastništvo.

- Klasična britanska rešitev je ustvarila podeželje, ki je bilo do kakih 4/7 last približno 4000 posestnikov. To površino je obdelovalo kak milijon zakupnikov, 3/4 so bile kmetije, velike 20 – 200 hektarjev.

- Klasična ameriška rešitev je bila taka, da je kot posestnik in lastne delavec obstajal farmer, ki je pomanjkanje delovne sile nadomeščal z intenzivno mehanizacijo. Ta severnoameriška rešitev je rezultat tega, da so tam bile praktično neomejene zaloge razpoložljivih zemljišč, ni pa bilo nikakršnih ostankov fevdalizma. Ena sama majhna ovira je zadrževala razrešitev individualističnih kmetijskih metod: indijanska plemena, ki jim je bilo lastništvo zemljišč v večjem delu zajamčeno s pogodbami z britansko, francosko in ameriško vlado, ter so imela ta področja v kolektivni lasti kot lovišča.

- Klasična pruska rešitev je bila z družbenega gledišča manj revolucionarna. Fevdalno zemljiški lastniki so se sami spremenili v kapitalistične kmetijske podjetnike, podložnike pa v mezdne delavce.

Zemljo so zdaj namesto s svobodnimi kmeti obdelovali s takimi, ki so bili zanj dvakrat osvobojeni – tlačanstva pa tudi zemlje.

Edino politična in legalna revolucija, ki bi se obrnila hkrati proti gospodi in proti tradicionalnim nazorom kmetov, bi mogla ustvariti pogoje, v kateri bi se racionalna manjšina spremenila v racionalno večino. *Prvi namen te revolucije je spremeniti zemljo v blago.*

Prepovedi prostega odtujevanja oziroma delitve, ki so bremenila plemiška posestva, je bilo treba izbrisati, lastnika pa izpostaviti nevarnosti bankrota. Tako bi lahko prevzeli obrate gospodarsko sposobnejši kupci. Predvsem je veljalo napraviti v katoliških in islamskih deželah isto, kar so bili že zdavnaj storili protestanti:

- velike površine cerkvene zemlje iztrgati gotskemu kraljestvu negospodarskega praznoverja ter jih odpreti trgu in racionalnemu gospodarjenju. *Čakala jih je sekularizacija in prodaja.*

- *Velika kolektivna posestva*, ki so prav zaradi tega slabo gospodarila, ker so bila skupna last v rokah vaških in mestnih skupnosti, bi bilo treba *napraviti dostopna individualnemu podjetništvu*. Razdeliti bi jih bilo treba na individualne parcele in jih ograditi.

- *Seveda ni bilo dvoma, da bi si jih pridobili razsvetljeni, dobička željni »močni in trezni«* - in s tem bi bil dosežen drug cilj agrarne revolucije.

To bi bilo mogoče samo takrat, če bi se kmetje, iz katerih bi izhajali mnogi teh kupcev, sami spremenili v razred, ki bi sam razpolagal s svojimi silami. S tem pa bi zopet dosegli tretji cilj agrarne revolucije, da bi namreč ustvarili veliko svobodnih delavcev, tistim ljudem ki se jim ni posrečilo bi pa postali buržuji. Zaradi tega je bilo brezpogojno potrebno osvoboditi kmeta neekonomskih vez in dolžnosti (podložništva, tlačanstva, plačevanja graščaku, prisilnega dela, suženjstva...).

Iz tega bi sledila še neka korist:

a. svobodni mezdni delavec, ki bi ga vabil večji zaslužek, in svobodni kmet bosta, so mislili, storila več kot prisiljen delavec.

Še en pogoj bi se moral izpolniti:

- velike ljudske množice, ki so životarile na zemlji, na katero so bile skozi stoletja prikovane, bi bilo treba izkoreniniti, da se bodo lahko prosto selile.

Edino v tem primeru bodo poromale v mesto in tovarne, kjer je nastajala vedno večja potreba po njih kot delovni sili. Povedano drugače – kmet bi moral hkrati z verigami izgubiti tudi svojo zemljo.

V večini evropskih področij je to pomenilo ukinitve fevdalizma. To je na splošno doseženo v obdobju med 1789 in 1848 – pod neposrednim in posrednim vplivom francoske revolucije. (tu je izjema Velika Britanija, kjer so fevdalizem že pred odpravili).

V Franciji je pritisk kmetov in jakobinizma gnal reformo dalje. Francija ni postala niti dežela zemljiških lastnikov in mezdnih delavcev niti dežela kmetov, ki bi bilo pridelovali za trg. Zemljo so večidel obdelovali srednji in bogati kmetje, ki so postali najvažnejša opora vseh bodočih vlad. Položaj ljudstva na podeželju je bil na splošno dober. Zaradi tega je bil odtok z dežele v mesto majhen, to pa je pripomoglo k temu, da je bil v Franciji industrijski razvoj počasnejši.

V večini področij Latinske Evrope, Nizozemske, Švice in zahodne Nemčije je bila odprava fevdalizma delo osvajalnih francoskih armad. Drugod so to napravili domači liberali, ki so sodelovali s francoskimi vojskami.

- Leta 1799 so izvedli revolucijo glede zemljiškega prava v severni in srednji Italiji.

Vrnitev Burbonov pa ga je v južni Italiji odložila do leta 1808.

- Na Španskem so protifrancoski liberali Cortesi v Cadizu ukinili fevdalizem leta 1811

- V sz Nemčiji, vzhodno od Rena, in v Ilirskih provincah ki so prišle po letu 1805 po francosko oblast, so torej francoske reforme revolucijo v zakonodaji bolj začele, kot dokončale.

(Francoska revolucija ni bila edina sila, ki je priganjala k revoluciji v agrarnih odnosih. Čisto ekonomski moment gospodarnejšega izkoriščanja zemlje je tudi vzrok. Tako je v habsburški državi Jožef II. v osemdesetih odpravil podložništvo ter sekulariziral cerkveno posest.

Trije novi dejavniki so dajali pečat osvoboditvi kmeta na Pruskem:

a. Vpliv francoske revolucije

b. Racionalni gospodarski argumenti birokratov

c. Pohlepnost plemstva

Kmet je kot odškodnino za odpravo tlake in fevdalnih dajatev ter za svojo lastniško pravico moral odstopiti svojemu prejšnjemu gospodarju tretjino ali celo polovico svoje dotedanje zemlje oziroma mu plačati velik denarni znesek. Jasno so pri tem več pridobili veleposestniki, za večino kmetov je bilo zdaj bistveno slabše kot prej in število delavcev brez zemlje se je naglo dvigalo.

Z gospodarskega stališča je ta rezultat pozitiven, huda je bila neposredna škoda. Več živine so imeli veleposestniki, kmetje pa manj. Povečala se je obdelana površina za več kot tretjino in produktivnost je zrasla v prvi polovici stoletja za kakih 50%. Hitro narašča število odvečnega poljedelskega prebivalstva, in ker so bile življenjske razmere slabe (hude lakote v Nemčiji, Flandriji in Irski) se je povečal beg z dežele in izseljevanje.

Ta ponovna delitev cerkvene zemlje ni rodila razreda podjetnih in naprednih zemljiških lastnikov in kmetov. Zakaj bi se meščanski kupec (mestni odvetnik, trgovec) trudil spremeniti pridobljena zemljišča v produktivno poslovno podjetje? Namesto da bi vložil denar in trdo delal, se mu je zdelo bolj koristno se postaviti na položaj cerkvenega ali plemiškega gospodarja ter izvaja njegovo oblast tako, da je grabil večje dobičke. Tako se je marsikje po Evropi »baronom« pridružila še nova plast baronov.

S stališča kmeta ni prinesel prevrat ničesar drugega kot pravice na papirju, vzel pa jim je mnogo življenjske resničnosti. Razumljivo je da so revni kmetje oz vse prebivalstvo podeželja tem novitetam upiralo v imenu cerkve in legitimnega kralja. Kmetje so se upirali za idealnega kralja (ne pa za realnega), bi ki svoje uradnike in barone kaznoval za njihova zla dejanja.

Leta 1848 so evropski kmetje pustili jakobince in liberale, to se pravi odvetnike, trgovce, upravitelje posestev, uradnike in posestnike, same v njihovem boju. In tako so te revolucije propadle.

Revolucija zakonodaje je bila v mnogih področjih Evrope podeželskemu prebivalstvu vsiljena od zgoraj. To je še mnogo bolj veljalo za dežele Afrike in Azije, kjer so tuji osvajalci kot zastopniki meščanskega gospodarstva naprtili to revolucijo nemeščanskim družbam. V Alžiriji so trčili Francozi na tipično srednjeveško družbo in sorazmerno dobro delujoč šolski sistem. Te šole denarno vzdrževale številne pobožne ustanove (Francozi so jih zaprli). Verska zemljišča so začeli dajati v prosti prodaji evropskim kupcem, ki je bila pravno neodtujljiva.

Vdor liberalizma v indijsko agrarno življenje je izviral iz tega, ker so britanski vladarji iskali primerno metodo zemljiškega obdavčevanja. Ta pohlepnost pa je rodila pravo katastrofo. Star Indijski sistem je bil zgrajen na dveh temeljnih opornikih: 1. Zemlja je bila last skupnosti, ki so se upravljale same (plemena, rodovi, vaške skupnosti) 2. Vlada dobila del njihovih prihodkov.

V Bengaliji pobirali zemljarino zemindarji: bili nekaki davčni zakupniki. V teh zemindarjih Angleži gledali nekaj takega, kot so bili zemljiški posestniki na Angleškem.

Druga oblika pobiranja davkov je nastala na podlagi pohlepa po premoženju kot pa zaradi smotnosti. Ta sistem »ryotwari« razširil na več kot polovico Britanske Indije. Lotili so se dela, da bi vsakemu kmetu, ki so ga imeli za posestnika oz zakupnika naložili davek. Zdaj so interese East India Company (ki bi ji šla v prid ohranitev kolikor toliko premožne, za izkoriščanje sposobne kolonije) podredili koristim britanske industrije (ki ji je bila Indija važna, kot tržišče in vir dohodkov). Rezultati tega:

1. Prinesli so Indiji mir
2. Razvijali javne ustanove, sposobno upravo
3. Pravno državo in uradništvo, katerega vrhnje plasti niso bile skorumpirane
4. Z gospodarskega stališča pa je njihovo delo doživelo neuspeh

Revolucija lastninskih odnosov v kmetijstvu je bila političen zunanji izraz razpada tradicionalne agrarne družbe, ki jo je gospodarsko uničilo vdiranje novega kmetijstva in sil delovnega trga. Ta preobrazba je potekala od leta 1787 do 1848 le počasi.

Nove metode so le počasi prodirale v vasi, čeprav so močno napredovali novi pridelki, predvsem sladkorna pesa, koruza in krompir. Na Irskem so živeli mali, gospodarsko zaostali zakupniki, ki so proizvajali v neugodnih zakupnih razmerah le za svoje potrebe ter morali plačevati visoko zakupnino tujim zemljiškim lastnikom. Edina tehnološka novost – zamenjava prejšnjih kmetijskih pridelkov s krompirjem – je omogočila, da se je število prebivalcev močno povečalo. Tako je povprečni Irec živel z malo več kot 10 – 12 funti krompirja na dan ter do dvajsetih let 19. Stoletja od nekaj malega mleka ter tu in tam od zalogaja slanika. V vsej Evropi ni bilo ljudstva, ki bi bilo tako obubožano.

Ker pa drugih možnosti za zaposlitev ni bilo, industrializacija pa je bil izključena, je prišlo do katastrofe. Pomanjkanje živil in epidemije so zopet zdesetkale ljudstvo in nezadovoljstvo je bilo razumljivo. V veliki irski lakoti leta 1847 je pomrlo kak milijon ljudi, še milijon se jih je med leti 1846 in 1851 izselilo. Leta 1820 je štela Irska slabih 7 milijonov prebivalcev, leta 1846 morda 8,5 milijona; leta 1851 6,5 milijona.

Industrijski svet

Leta 1848 je edino Velika Britanija že imela industrijsko gospodarstvo ter je torej obvladovala svet. Toda kmalu bodo resen konkurent postale ZDA, tudi v Nemčiji se je v štiridesetih letih začela nagla industrializacija. Toda zares razvito industrijo tistega časa so imeli samo

Britanci. Če odštejemo VB in nekatera druga področja, se gospodarsko in družbeni svet petega desetletja 19. Stoletja ni kaj prida razlikoval od tistega leta 1789. Ogromna večina ljudi so bili še vedno kmetje. Leta 1830 je le London imelo več kot milijon prebivalcev. Gospodarska kriza, ki je leta 1846 – 1848 zajela velike dele Evrope, je pripadala še tipu starega stila, ki so izvirale iz kmetijstva. V VB je bilo stanje drugačno. Tu izhajal zlom leta 1839 – 1842 iz čisto »modernih« vzrokov. Socialen izbruh je nastal poleti 1842, ko je izbruhnila splošna stavka in hudi nemiri. Isto je veljalo za Belgijo, drugo industrializirano deželo Evrope. Brez revolucionarnega gibanja v VB pa je bila revolucija na kontinentu obsojena na neuspeh. V času med 1789 in 1848 so nastale osnovne preobrazbe.

1. Demografski pogled: začetek eksplozivnega večanja prebivalstva.

Ta izredni demografski vzpon je seveda pomenil spodbudo za gospodarstvo, čeprav moramo v tem videti bolj posledico kot pa zunanji vzrok gospodarske revolucije. Bilo je zdaj na svetu več delovne sile, predvsem več mladih delavcev in potrošnikov. Svet je bil poln otrok, mladih parov in ljudi v najboljši delovni dobi.

2. preobrazba prometnih sredstev

Železnice leta 1848 bile šele v otroških letih, čeprav so bile za VB, ZDA, Belgijo, Francijo in Nemčijo sila pomembne. Preden so se razširile železnice, so se izboljšale prometne razmere. Cestna mreža povečala (poštne ceste, sistem kanalov,...). Skupna tonaža zahodne plovbe se je več kot podvojila. Parniki opravili že šestino tovornega prometa. Povečanje poštnih pošiljk (iznajdba standardnih tarif, nalepne pisemske znamke). Tudi plovba z jadrnicami je napredovala (hitrejše in večje ladje). Prometne zveze so olajševale potovanja in prevoze, povezovala mesta s podeželjem, revne pokrajine z bogatimi.

3. Rastoča množina blaga in potujočih ljudi

Med leti 1816 in 1850 je zapustilo svoje domače dežele kakih 5 milijonov Evropejcev (4/5 od teh odselilo v Ameriko), notranje selitve med deželami pa so bile še večje.

4. Še pomembnejše je bila hitrost gospodarskih in družbenih sprememb.

Izven VB je bil napredek v obdobju, ki je sledilo francoski revoluciji le neznamen. Edino ZDA so po svoji vojni za neodvisnost zdrvele naprej. Napredka v Ameriki ne označuje le Cottonov pletilni stroj, tudi parnik in proizvodna na tekočem traku. V napoleonski Evropi so nastale podlage za poznejšo industrijo, predvsem za težko. Med leti 1815 in 1830 je bilo značilno nazadovanje ali kvečjemu počasno okrevanje.

Države so spravljale v red svoje finance, tako da so strogo izvajale inflacijo, industrija je omahovala pod udarci kriz in napadi tujih konkurentov, ameriška bombažna industrija je bila hudo prizadeta. Mesta le počasi rasla. Kmetijstvo je bilo na tleh. Po letu 1830 se je stanje naglo in dramatično spreminjalo, značilni so socialni problemi industrializacije (novi proletariat, rapidno in nekontrolirano pomeščevanje z vsemi svojimi surovimi posledicami) so bili glavna tema vseh resnih razprav po vsej zahodni Evropi. Obsežna industrializacija izven Belgije in morda še Francije se je začela šele po letu 1848. Takrat se je začela sistematična gradnja železnic in ustanavljanje obratov težke industrije po Evropi.

Kot v VB je bila tudi na kontinentu vodilna v razvoju potrošniška industrija – navadno tekstilna, dostikrat pa tudi živilska. Toda tudi kapitalna industrija – železo, jeklo, premog itd – si je že pridobila večji pomen.

Prva velemesta še niso bila industrijska, čeprav je bilo v njih veliko delavcev in rokodelcev, ki so izdelovali potrošne predmete ter oskrbovali prevoz in druge usluge. Če odštejemo Lyon, so bila industrijska velemesta (taka, ki so imela več kot 100.000 prebivalcev) edino v VB in ZDA.

Bila je pa razlika med industrializacijo v VB in na evropskem kontinentu. Na kontinentu bile možnosti za spontan, na zasebnem podjetništvu sloneč razvoj neprimerno manj ugodne kot v Angliji. V VB ni odločilno manjkalo proizvodnih dejavnikov in tudi ni bilo pomembnih institucionalnih ovir, ki bi bile zavirale razmah kapitalizma. V drugih deželah se je čutilo pomanjkanje kapitala, kar izhaja že iz skromnega življenjskega standarda meščanstva.

Tradicionalno cehovstvo je zaviralo razvoj modernega podjetništva, svobodno prehajanje delavstva iz kraja v kraj in vse druge gospodarske preobrazbe. Cehi samo so še ostali ter njihova politična pomembnost je celo zrasla. Bili so močni tja v drugo in tretje desetletje 19. stoletja.

V številnih državah na kontinentu je morala industrializacija ubrati druga pota kot v VB. Na vsem kontinentu je igrala država neprimerno večjo vlogo. Dejansko je VB edina država, kjer so vse železniško omrežje zgradili zasebni podjetniki brez državne podpore. Podjetniki na kontinentu bili bolj odvisni od tega, ali sta bila podjetniška, trgovska in bančna zakonodaja ter finančni aparat prilagojena modernim potrebam.

Po letu 1850 se v Nemčiji pojavijo velebank-e, ki so poleg drugih bančnih dejavnosti nastopale tudi kot investitorji ter obvladovale industrijo ter pospeševale njeno koncentracijo. Gospodarsko razvoj tega obdobja ima pa orjaški paradoks: FRANCIJO

Ta dežela imela institucije, ki so bile idealno prilagojene za razmah kapitalizma. Francozi so bili izumitelji in pionirji blagovnic in reklame. Naslanjajoč se na visoko razvito znanost, so iznašli tehnične novosti. Njihovi finančniki so bili med vsemi najspretnjejši, dežela imela na voljo velike rezerve kapitala. Pariz je bil mednarodno središče.

Kljub vsemu je bil gospodarski razvoj Francije počasnejši kot v vseh drugih deželah. Število njenega prebivalstva je le počasi naraščalo, napredek mest je bil skromen. Industrijska moč Francije proti koncu štiridesetih let je bila večja kot moč katerekoli kontinentalne države v Evropi, toda njen razvoj je zaostajal za VB in kmalu potem je capljal tudi za nemškim.

Francije dejansko nikoli ni postala industrijska velesila.

To protislovje izhajalo iz francoske revolucije. Kapitalistično gospodarstvo je sestavljalo v Franciji nekako nadgradnjo, ki je stala na temelju nepremakljivega kmeta in malomeščana. V Franciji niso našli velikega, širokega trga tisti standardizirani, ceneni proizvodi, na katerih je proizvodnja temeljila napredna industrija drugih dežel. Izoblikoval se je velik kapital, toda tega niso nalagali v nacionalno industrijo. Podjetnik se je posvečal proizvodnji luksuznih dobrin; uvidevni finančnik je rajši podpiral tujo industrijo kot domačo. Zasebni podjetniki se zalagajo z gospodarskim napredkom le takrat, če jim ta prinaša večje dobičke.

Čisto nasprotje tega so bile ZDA. Deželi je manjkalo kapitala ter je bila pripravljena uvažati kapital v velikih količinah – VB pa ga je bila pripravljena izvažati. Hudo ji je tudi primanjkovalo delovne sile in zopet so britanski otoki in Nemčija izvažali svoje odvečno prebivalstvo v ZDA. Manjkalo je kvalificiranih delavcev, toda tudi te je bilo mogoče dobiti iz že industrializiranega sektorja sveta. V ZDA je bila razvita sposobnost izumljanja strojev, ki varčujejo z delom in ga predvsem poenostavljajo.

Proces notranja ekspanzije je zadoščal za tako rekoč neomejen razmah njihovega gospodarstva. Vse ustanove nove republike so pospeševale akumulacijo, poslovnega duha, zasebno podjetnost. Izumi in podjetnost so ustvarjali velike dobičke in teh so bili deležni izumitelji parnika (1807 do 1818), risalnega žeblička (1807), rezalnika (1809), umetnega zobovja (1822), izolirane žice (1827 – 1831), revolverja (1835), prvega pisalnega in šivalnega stroja (1843 – 1846), rotacijskega tiskarskega stroja (1846) in cele vrste kmetijskih strojev. Nobeno gospodarstvo se ni takrat tako naglo razvijalo kot ameriško.

Le ena ovira še je bila za ZDA na poti preobrazbe v svetovno gospodarsko silo: spor med severom, ki je bil industrijski in farmarski, ter polkolonialnim jugom. Sever se je kot neodvisno gospodarstvo okoriščal s kapitalom delovne sile in znanja iz Evrope – je bil jug, ki je uvažal le malo sredstev močno odvisen od Velike Britanije. Jugu se je posrečilo da je postal s svojimi bombažnimi plantažami skoraj edini dobavitelj tovarnam.

Jug se je zavzemal za svobodno trgovino, ki bi mu omogočala prodajanje Angliji in nakupovanje cenenega blaga pri njej. Sever pa je bil po letu 1816 pristaš protekcionizma: branil je domačega industrialca proti tujcu, torej Britancu. Sever in jug sta tekmovala med

seboj za področja zahoda. Usoda Amerike odločila z državljansko vojno med leti 1861 – 1865, ko je zmagal sever, in s tem so bile združene pod znamenjem severnega kapitalizma. Drugi orjak kasnejšega svetovnega gospodarstva, Rusija, ni igral še nobene vloge v gospodarstvu. Nova industrija so se začele opazno razvijati šele po letu 1860. Čas velikih preobrazb vzhodne Evrope še ni prišel. Isto je veljalo za južno Italijo in Španijo, razen dele Katalonije in dežel Baskov. V severni Italiji so se mnogo bolj pomembne gospodarske spremembe kazale predvsem v kmetijstvu, ladijski plovbi in v trgovini kot pa industriji. Katere razvoj je v vsej južni Evropi zaviralo pomanjkanje premoga. Del sveta je tako drvel naprej k industrijski sili, drugi pa je capljal za njimi, oba sta bila povezana med sabo z gospodarsko stagnacijo (nazadovanje enih se je pokazalo v napredovanju drugih). Angleži in nekatere druge evropske dežele so z nižjimi cenami zlahka izrinile vse svoje tekmece. Bile so pač središča industrije in ni zdelo se jim je naravno, da morajo zaostala področja proizvajati živila in morda še rudnine ter jih zamenjavati za britanske in druge zahodnoevropske industrijske vrste blaga! Ta cepitev sveta na »razvite« in »manj razvite« dežele se je izkazala kot najhujša, najpomembnejša in najbolj trajna posledica obdobja dvojne revolucije. Že leta 1848 je bilo mogoče spoznati katere deželo spadajo med razvite: zahodna Evropa (razen Iberskega polotoka) Nemčija, severna Italija in deli srednje Evrope, Skandinavija, Združene države Amerike in morda še kolonije, ki so jih naselili angleško govoreči izseljenci. Prav tako je bilo jasno, da je ostali svet zaostal ali se bo pod pritiskom zahodnih sil spremenil v »gospodarske kolonije« zahoda.

Poklicna pot odprta za talent

Glavni uspeh francoske revolucije je bil ukinitvev aristokratskega družbenega reda. Konec aristokratske družbe še ni pomenil tega, da bi bil izginil tudi vpliv aristokratov. Kvišku strmeči družbeni razredi, so nagnjeni temu, da svoje bogastvo in svojo moč radi izražajo v simbolih udobja, razkošja in sijaja. Kultura, ki jo je tako globoko oblikovalo plemstvo in dvor, recimo v Franciji, pač ni mogla izgubiti pečata. Lahko celo trdimo, da je francoska revolucija celo pripomogla k ohranjanju aristokratskih potez v francoski kulturi. Republikanska miselnost se je le počasi širila zunaj jakobinskega področja. Za družbo restavracijske dobe so značilni Balzacovi tipični kapitalisti, karieristi, ne pa vojvode, ki so se vrnil iz emigracije.

Družba porevolucijske Francije je bila vseskozi buržoazna v svoji zgradbi kot tudi glede svojih vrednot. *To je bila družba »parvenujev«, torej mož, ki so se povzpeli iz lastne moči.* In to v dobi, ko so tudi vsej državi vladali parvenuji (republikanci oz bonapartisti).

Prevlada buržoazije v družbi tistega obdobja ni bilo pojav, ki bi bil omejen le na Francijo. V veliki Britaniji je bil tisk še vedno sredstvo poučevanja, zasmehovanja ali pa političnega pritiska. V Franciji pa je Emil Girardin leta 1836 ustanovil moderen časopis La Presse. Pionirsko vlogo Francozov na tem področju nam kažejo izrazi kot »žurnalizem«, »reklama« in »anonsa«. Moda, blagovnica, izložbeno okno so izumili Francozi.

Revolucija je uvedla gledališče, kjer je našel talent prosto pot, v dobro družbo. Učinkovanje industrijske revolucije na zgradbo meščanske družbe je segalo zelo globoko. Kajti rodile so se nove skupine buržoazije, ki so živele z oficialno družbo in tudi poleg nje.

Moč novih provincialnih kapitalistov je bila tem večja, čim bolj zavestno so se vedno bolj čutili kot razred in čim manj so bili voljni predstavljati le »srednji stan«, ki naj bi zapolnil prepad med zgornjimi in spodnjimi stanovi. Pojem »*middle class*« (*meščanski razred*), se pojavi proti koncu leta 1812.

Ti novi buržujji niso samo sestavljali razreda, pač pa celo za boj pripravljen razred, ki je šel v začetku v napad proti aristokratski družbi skupaj z delovnimi množicami, ki jim bodo vedno

sledile, kot so mislili. Pozneje so pokazali svojo razredno zavest v boju proti veleposestnikom kot tudi proti proletarcem.

Bili so to ljudje, ki so se povzpeli s svojo lastno močjo, *self-made-men*. Bili so bogati, ter so še vedno bogateli. Bili so prepričani, da se je božja previdnost povezala z znanostjo in zgodovino, da bi jim zagotovila vlado nad svetom.

Podjetnik 18. stoletja je gradil svoje tovarne po predlogah v priročnikih za arhitekturo svojega časa. Toda med georgijansko in viktorijansko dobo je bilo tisto obdobje, ki so ga označevali za neveselo. Neveselo za buržoazijo pa tudi za delovne razrede. To mračno dobo je obvladoval pietistični protestantizem, trd, sam vase zagleda, duševno top, obseden od morale. Ki jo je nujno morala spremljati hinavščina.

Ta vdanost meščanski veri v koristnost (utilitarizmu - osnova in merilo človekovega delovanja in moralnega vrednotenja korist), je bila skupna protestantom in puritancem, ki so imeli svoje korenine v 18. stoletju. Buržoazija je dajala povelja, posredovala moralno vzgojo ter s svojimi prispevki pomagala misijonarjem spreobračati črnopolte pogane na daljnih celinah. *V možeh tega razreda je bilo utelešeno zlato in s tem so dokazali svojo pravico do nadvlade na svetu.*

V ženah, ki jim je bogastvo njihovih mož odvzelo celo to možnost, da bi bile našle zadovoljstvo v hišnem delu, je bila utelešena čednost njihovega razreda. Bile so neumne, nepraktične, neizobražene, brez draži, brez premoženja in zaprte. Bile so žene edini luksuzni predmeti, ki si jih je privoščila ta doba varčnosti in samopomoči.

Najdoločnejši uspeh obeh revolucij je bil ta, da je dal prosto pot talentu – in če že ne vedno talentu, pa vsaj zmožnosti, bistrosti, trdemu delu, želji po premoženju. Niso bile odprte vse kariere in prav najvišje službe niso bile odprte (razen v ZDA). Zdaj se je spremenilo to, da ni bilo potrebno da je sin nadaljeval očetov poklic oz tradicijo. Pred njim so bile štiri poti:

a. **kupčija** in **višje šolanje**, ki ga lahko pripelje do treh ciljev – namestitve *pri vladi*, *politika* in *prost poklic*

b. in pa **vojaščina** ter **umetnost**. Vojaščina v Napoleonovem času sila pomembna, je nudila zdaj v mirnih desetletjih manj možnosti za uveljavitev ter bila manj vabljiva. Umetnost je bila že od nekaj pot do uspeha. Novo je bilo le, da je izreden talent, ki je občinstvo zabaval, lahko zdaj pričakoval neprimerno višje plačilo kot prej. To se je videlo v rastočem družbenem ugledu gledališča, kar je večkrat pripeljalo, da je igralec dobil plemstvo oziroma se je kak plemič poročil s plesalko.

Poti poslovnega življenja in izobrazbe niso bile vsem odprte. Treba je bilo tudi imeti dovolj sredstev: brez izhodiščnega kapitala se je bilo težko odpraviti na to pot z upanjem na uspeh. Vsota oz znesek na poti do izobrazbe je bil brez dvoma višja kot v poslovnem življenju. Izobraženec se ne bo avtomatično obrnil proti svojemu vrstniku, da bi ga izkoriščal, kakor so to počenjali nesramni in sebični trgovci ali pa delodajalci. Splošno lakoto po izobrazbi je bilo lažje ustvariti kot splošno lakoto po poslovnem uspehu in bilo si je tudi lažje pridobiti akademsko znanje kot pa čudne umetnosti za pridobivanje denarja. Nekoliko je bil tudi sistem izobraževanja podvržen pravilom svobodnega tekmovanja, in sicer v obliki izbire z izpiti. Francoska revolucija je uvedla vzporeden stopenjski red izpitov, ki so sledili drug drugemu, da bi tako iz celote kandidatov izbrali umsko elito, ki naj bi potem vladala in poučevala ljudstvo. Sistem izpitov je sicer liberalen, ni pa demokratičen.

Da se je odprla pot do izobraževanja za nadarjene, pa je vodilo v protislovje : iz tega se ni rodila »odprta družba« svobodnega tekmovanja, temveč »zaprta družba« birokracije. Na prvi pogled je bilo uradništvo daleč od ideala liberalne družbe.

Višje uradnike je med seboj povezovala njihova skupna podlaga izobrazbe, nearistokratski rod, samozavest, da so izbranci, prevladujoče ozračje nepodkupljivosti, sposobnosti in zanesljivosti. V družbah, ki so se gospodarsko počasi razvijale, so se prizadevni meščani posvečali uradniški karieri.

Naraščati so začeli državni izdatki za prebivalca. To zvišanje je nastalo zaradi povečanja vojske, ki je bila glaven potrošnik davkov. Zvišanje je tudi posledica razširitve in uvedbe novih nalog države. Leta 1848 in tudi že prej so nastali moderni, pogosto osrednji vladi podrejeni policijski aparati. Razen v Angliji so nastajali tudi državni šolski sistemi. Izven VB so gradili državne železniške mreže in razvijali poštarstvo.

Večanje prebivalstva je nalagalo državi dolžnosti izgraditi sodstvo, problemi naraščajočih mest pa so zahtevali razširitev občinskih uprav. Vedno bolj jih je prevzemalo enotno državno uradništvo. Prav gotovo je razumno zgrajena in dobro delujoča birokracija shajala s majhnim številom uradnikov. Državljeni liberalne države so se morali sprijazniti z višjimi davčnimi bremenimi in tudi s progresivnim dohodninskim davkom. Bilo je malo uradniških služb, ki so vsaj za silo ustrezale položaju uspešnega meščana.

Vendar so bile življenjske razmere malega uradnika skromne, a za celo goro višje kot razmere delovnih razredov. Bele roke in beli, trd ovratik so ga pridruževali bogatašem, čeprav samo simbolično.

Pravo in medicina sta bila velika, tradicionalna svobodna poklica. Tretji – duhovniški - je nudil manj priložnosti za vzpon. Laiki in duhovniki so lahko postali učitelji ljudskih šol. Število ljudskih učiteljev, ki so izhajali iz kmečkih, rokodelskih in drugih vrhnjih delov spodnjih plasti je bilo v zahodnih državah kar znatno. Ne samo da je bilo učiteljev veliko, potreba po njih je še vedno bolj rasla. Res je, da so jih slabo plačevali, toda razen v VB in ZDA so povsod uživali veliko spoštovanje.

V dobi, ko se je gospodarstvo tako naglo razvijalo so si ljudje radi izbirali pot poslovnega udejstvovanja. Gmotne in družbene razmere pa niso bile ugodne za tiste, ki so bilo docela brez sredstev.

- Prvič je bil razvoj industrijskega gospodarstva odvisen od tega, da je število mezdnih delavcev hitreje naraščalo kot število delodajalcev oziroma samostojnih podjetnikov.

- Drugič pa je samostojna gospodarska dejavnost zahtevala tehnične sposobnosti, določen odnos in vsaj nekaj sredstev, pa naj bodo še tako skromni.

Omeniti je treba še velikanski izbruh nadarjenosti Židov, ki so lahko upali celo to, da bodo dosegli plemiški stan. Kar se je po letu 1816 tudi zares dogajalo: leta 1823 so postale Rothschildi dedni baroni Habsburžanov. Še mnogo bolj očiten kot židovsko bogastvo, pa je bil razcvet židovske nadarjenosti v umetnosti, znanosti in akademskih poklicih. Učinki emancipacije se bolje kažejo v nenadnem nastopu in v obsežnosti, s katero so začeli vidnejši Židje sodelovati v kulturi in javnem življenju zahodne Evrope. Dvojna revolucija je dala Židom največjo mero enakosti, ki so jo sploh kdaj uživali v krščanskem svetu. Tisti, ki so zgrabili to priložnosti, si niso ničesar bolj želeli kot »asimilirati se« tej novi družbi. Njihove simpatije so veljale predvsem liberalizmu. Toda kljub temu je ostal položaj Židov negotov in težak. Židi so bili pač manjšina, pretežno so bili meščani in večinoma imuni proti boleznim pomeščanjenosti. Skoraj vsi so znali pisati in brati ter so se izogibali kmetijstva. Že velik del je bilo trgovcev ali pa pripadnikov svobodnih poklicev.

Veliki večini drugih ljudi se je bilo težje prilagoditi novemu družbenemu redu. Kdor je pozdravil blagre meščanske civilizacije in njene navade, je lahko užival njene prednosti, kdor pa tega ni storil oz storiti ni mogel, z njim enostavno niso računali. Meščanski svet, je bil odprt za vse. Kdor ni stopil vanj je s tem dokazal pomanjkanje inteligence, moralne moči in odločnosti, kar mu je avtomatsko prineslo izobčenje.

Zaradi tega je bilo to obdobje, čas brez primerne trdosrčnosti, v katerem so bogataši navadno prezirali strahotno revščino, ki jih je obdajala – in ko revežev v isti sapi z barbari niso imeli za ljudi. Takratno buržoazno javno mnenje ni videlo protislovja med načelom enakosti pred zakonom in namerno diskriminacijo v delavski zakonodaji. Tako so na temelju formalne enakosti zgradili hierarhično družbo.

DELOVNE MNOŽICE

Zdaj, ko je zaživela nova meščanska družba ter je izginilo zatišje tradicionalnega reda, je imel revež na voljo tri poti: lahko je postal buržuj, lahko je tiho propadel ali pa se je uprl. Meščanska družba tistega časa je delovala na principu: Vsak zase, zadnjega pa naj hudič vzame. Tradicionalni reveži in tradicionalni bogataši so se strinjali o pravici do drobtinic z miz bogatašev. V anglosaških deželah so moške imeli priložnost za socialni vzpon s članstvom v gibanjih z visokimi moralnimi standardi (slovesno so se odrekli alkoholu in hazarderskim igram). Znatno večje pa je bilo število tistih, ki pred seboj niso videli svetle prihodnosti. Obubožani in izkoriščeni so padali v demoralizacijo. Skupaj z naglo in nekontrolirano industrializacijo se je pojavil množičen alkoholizem. Hkraten nastanek sistematičnih bojnih pohodov proti alkoholizmu kaže na to, da skrb za propadanje morale ni omejena samo na en razred. Posledica poslabšanih bivalnih razmer je pojav množičnih epidemij nalezljivih bolezni. V leti 1831/2 kolera zajame celotno Evropo od Marseilla do Petrograda. Poleg kolere se pojavlja še tifus in povratna mrzlica. Srednji in višji sloj pa bede ljudstva večinoma ni niti opazil. Vladne, poslovne in boljše stanovanjske četrti so bile strogo ločene od predelov z reveži. Iz tega časa tudi izhaja delitev mest na »dobri« zahod in »slabi« vzhod. Šele po letu 1848, ko so bolezni prestopile tudi v uglednejše četrti, so se začele spremembe ureditve mest. Socialni in gospodarski razkroj se ni kazal samo v pijančevanju ampak tudi v detomorih, prostituciji, samomorih in duševnih motnjah. Pojavljati so se začeli mistični in apokaliptični kulturi. Epidemije kolere so vzbudile verske ekstaze tako v katoliškem Marseilleu kot v protestantskem Walesu. To so bili poskusi bega pred usodo revnega delavca. Zamaknjeni vernik, pijanec, mali kriminallec, duševno bolni, potepuh, ..., vsi so zapirali oči pred kolektivno skupnostjo svojega položaja.

Alternativa bega pred svetom in porazom pa je bil upor. Slabe letine, na primer leta 1789, 1795, 1817, 1832, 1837 so imele za posledice prave lakote. Tako je recimo tudi v Švici leta 1817 število umrlih preseгло število rojstev. Revščina je bila splošen pojav in je prebivala po mestih in industrijskih področjih vsem na oči. Prihajalo pa je tudi do popolnih katastrof, kot je bil primer Irske. Vendar pa višji sloj ni bil občutljiv za stisko nižjega. Tako je baronica Rothschild na maskeradi nosila okrasje vredno poldrugih milijon frankov, na ulicah Rochdala pa je dva tisoč žensk in dekle pelo korale in se greblo za vsako drobtinico kruha. V odročnejših industrijskih predelih so bili delavci prisiljeni kupovati v podjetnikovih trgovinah in nemalokrat so dobili plačilo kar in natura. Kmečkemu fantu se takšno življenje ni zdelo nič slabše od življenja njegovih staršev, za svobodnega delavca pa je bila prelevitev v tovarniškega delavca nič boljša kot suženjstvo. Socialni mehanizem meščanske družbe pa je bil do dna krut, krivičen in nečloveški. Temeljlil je na ideji: Delavec je vir vsega bogastva. Delavcu pa je v obupu ostala le pesem: *If life was a thing that money could buy, The rich would live and the poor might die.* Na vprašanja, ki so mučila delavca je odgovarjalo delavsko gibanje, ki je krepilo razredno zavest in boj za razredne pravice. Francoska revolucija je temu razredu dala samozaupanje, industrijska pa idejo o nujnosti kontinuitete. Po formulaciji Splošnih sindikalnih zvez okrog leta 1830 in uveljavitvi Generalne stavke kot pojma in sistematične taktike delavskega razreda ostaja proletariat sicer še vedno šibkejši od buržoazije. Proletarsko zavest je krepila »jakobinska« zavest. Francoska revolucija je »navadno ljudstvo« spremenila iz žrtve zgodovine v oblikovalca zgodovine. Revni ljudje, ki se prej niso drznili pokazati na mestih pridržanih za elito so zdaj ponosno in z dvignjeno glavo hodili ob bogataših. Zahtevali so spoštovanje, priznanje in enakost. Proletarcev v prvi vrsti ni povezovalo njihovo skupno siromaštvo, ampak dejstvo, da je njihovo življenje bilo zgrajeno na sodelovanju in zanesljivosti. Njihovo edino orožje je bila nezlomljiva vzajemnost. Bojne metode delavskega razreda so izvirale iz neprimerno starejše tradicije upora.

IDEOLOGIJA: RELIGIJA

Razen peščice emancipiranih je svetovni nazor večine opisal jezik tradicionalnih religij. Značilno je, da je beseda »kristjan« pomenila isto kot »kmet« ali celo »človek«. Nekaj pred letom 1848 se je to začelo spreminjati v deželah, ki jih je preoblikovala dvojna revolucija. Tisto za kar ni primere je sekularizacija množic. Višji krogi so se držali verskih obredov že zaradi tega, da so dajali ljudstvu zgled. Odkrito brezboštvo je bilo redko. Če lahko govorimo o kaki veri, ki je cvetela med izbranci tega obdobja, je bilo to racionalno, razsvetljeno in proticerkveno naravnano prostozidarstvo. Odkrita sovražnost proti veri je bila tudi v srednjem razredu nepopularna; čeprav mu je kot svetovni nazor ugajalo razsvetljenstvo. Kazale so se težnje po oblikovanju nekakšne nekrščanske morale; ideja »višjega bitja«(Robespierre 1794). V novih revolucionarnih ideologijah je bilo prvič, da krščanstvo ni več igralo vloge v evropski zgodovini. Prevladujoči sekularizem je kazal religiozno indiferentnost novega proletariata. Sposobnost za širjenje sta v teh časih kazala le islam in protestantske sekte. Če namreč tradicionalne družbe doživljajo tako temeljite spremembe, kot je to sprememba v veri, potem se je družba gotovo znašla pred novimi in pomembnimi problemi. Islam je ohranjal pozicijo z trgovinskim monopolom. Pri protestantih pa je mračna, neusmiljena teologija z težiščem na peklu, pogubljenju in nujnosti osebnega odrešenja pomenila veliko privlačno silo za ljudi, ki so živeli trdo življenje v trdem okolju. Svoje »politične« moči so uporabljali za misionarjenje na tujem in za »bojne pohode«, ki naj bi odpravili suženjstvo oziroma za boj proti alkoholizmu. Za monarhe in aristokracijo ter ostale, ki so stali na vrhu družbene lestvice, pa je bila vera vir socialne stabilnosti. Francoska revolucija jih je naučila, da je vera najmočnejša zaslomba prestolov. Duhovnik, policist in cenzor so postali glavni stebri reakcije v boju proti revoluciji.

POSVETNA IDEOLOGIJA

Kar se tiče kvantitete je religiozna ideologija desetletjih med 1789 in 1848 prevladovala na posvetno. Glede kvalitete pa je ravno obratno. Dvojna revolucija je razcepila sodobnike na dva velika tabora: na pristaše napredka in njihove nasprotnike. V bistvu je bil glavni svetovni nazor razsvetljenstvo in imel je celo vrsto nazorov, ki so mu nasprotovali, a so bili šibkejši. Zastopniki klasičnega meščanskega liberalizma so se nagibali k empirizmu. Literarno je njihov ideal izražen v liku Robinsona Crusoeja. Politična ideologija liberalizma pa ni bila niti približno tako jasna niti tako enotna. Teoretično je vsebovala utilitarizem hkrati z novimi predelavami prastarih pojmovanj naravnega reda. V praktičnem programu pa je bil liberalizem razcepljen: na to, da so po eni strani verovali v ljudsko vlado, to se pravi v gospostvo večine, na drugi strani pa so zahtevali prevlado elite lastnikov- torej na »radikalizem« in »whigizem«, da uporabimo britanske izraze. Prvo pojmovanje je ustrezalo takó logiki kot tudi dejstvu, da se revolucije kot tudi uspešne reforme niso porajale iz dokazovanja meščanov, marveč iz bojne moči množic. Drugo pojmovanje pa se je dosti bolj skladalo z resničnimi interesi. Kajti če bo vladalo ljudstvo, torej večina in če bo po tem takem potrebno žrtvovati interese manjšine koristim večine- kako bo mogoče pričakovati od »najštevilčnejših in najrevnejših razredov«, da bodo ohranili svobodo in razum v smislu buržoazije? Ko je takó liberalna ideologija izgubila svoj polet in svoje samozaupanje- mnogi liberali so začeli dvomiti o tem ali je napredek nujen in zaželen- je nova ideologija socializma prevzela resnice 18. stoletja in jim dala novo obliko. Socializem je temeljil na trdni veri v razum, znanost in napredek. »prvi in nujni smoter vsakega obstoja je sreča, sreče pa ni moč doseči individualno. Če je niso deležni vsi, potem je tudi nekateri redki ne bodo uživali«(Robert Owen). Kapitalist si je v obliki dobička prilaščal tisti višek, ki ga je delavec ustvaril prek tiste vrednosti, ki jo je prejemal v obliki mezde. Z drugimi besedami: Kapitalist

izkorišča delavca. Za odpravo izkoriščanja zadošča, da se znebimo kapitalistov. Najprej je socializem radikalno obračunal z liberalnim pojmovanjem, da je družba zgolj zbirka in vsota atomov, ki jih premikajo lastni interesi in ki med seboj tekmujejo. S tem so se socialisti povrnili k najstarejši med vsemi ideološkimi tradicijami človeštva, k pojmovanju človeka kot občestvenega bitja. Ljudje so po naravi določeni zato, da živijo drug z drugim in si med seboj pomagajo. Socializem je otrok liberalizma.

UMETNOST

V tem polstoletnem obdobju, obdobju dvojne revolucije, je umetnost s pomembneži, kot so Beethoven, Goethe, Dickens, Dostojevski, Verdi, Wagner, Mozart, Puškin in drugi, doživela izreden razcvet. V tem obdobju osvetlijo širino in globino renesanse na področju jezikoslovja, glasbe, književnosti (zelo razširjena; avtorji veliko zaslužijo od prodaje svojih knjig), literature, pomembno dejstvo pa je, da roman ogromno pridobi na veljavi (Austen, Dickens, Gogolj, Dostojevski,...). Glasba ni daleč za romanom, saj so Mozart, Beethoven, Schubert, Schumann, Verdi, Weber in drugi, naredili največji in najbolj daljnosežen uspeh (še vedno veliko na dvorih, abonentski koncerti,...) Gledališče doseže uspeh, saj na predstave hodijo tisoči; predvsem je razširjeno v ZDA. Edinole, z izjemo slikarstva (Španije, Francije), pa likovna umetnost malce zaostaja; kiparstvo, slikarstvo (Nemčije in Italije), arhitektura, razcvet doživijo že prej (16. oz. 18. st.). Muzeji (Loure, Narodna galerij v Londonu) se začno odpirati, kjer bolj razstavljajo umetnine preteklosti kot sedanjosti.

Vzroka zakaj je prišlo do razcveta umetnosti, ne moremo povsem razložiti, z gotovostjo pa lahko trdimo, da sta francoska ter industrijska revolucija bili navdih, meščanstvo, ki pa je izšlo iz obeh revolucij, pa je ustvarilo umetnika. Vsi umetniki so seveda inspiracijo dobivali iz splošnih problemov in idej tistega časa ter so bili vanje zapleteni (Beethoven posveti *Eroico* Napoleonu, Dickens piše romane, da bi se boril proti slabim socialnim razmeram,...). Nekateri izmed njih so bili zaradi takšnega delovanja preganjani (Goy, Puškin,...), vendar pa so zato le-ti še danes najbolj znani, kajti tem, kateri so bili politično enaki takratni oblasti, umetnost ne posveča posebne vloge.

V deželah, kjer se je hitro razvijala nacionalna zavest, se je umetnost širila hitreje; predvsem v literaturi (boj za kulturno prevlado nacionalnega jezika) v državah Nemčije, Rusije, državah Skandinavije,... - tako se zdi naravno, da je tak nacionalizem dobil izraz v književnosti in glasbi (kjer se črpa moč iz preproste množice, jezika in ljudskih pesmi). Vendar pa je zanimivo, da so se te nacionalne kulture omejevale na manjšine izobražencev, višjih in srednjih plasti; nižjim plastem ljudstva to ni bilo v prid.

V tem času se je iz umetnosti razvila »romantika«. Ta slog je od vseh slogov najtežje definirati. Tudi tisto, kar so povedali umetniki sami, nam nič ne pomaga, in ne kažejo razumljive vsebine. Zanimivo pa je, da je večina umetnikov svoj sloves doživela že pred 30 letom (Hugo, Byron, Schubert,...); nekako je zapaziti boj mladih proti starejšim (prvič pa v tem obdobju nastopi tudi umetnica). Romantika jih naredi za »genije«, vendar sebe v tej vlogi ne vidijo. Ker je imel vsaj umetnik svojo definicijo za romantiko, in bi nas podrobna analiza privedla do njene brezoblične splošnosti, lahko edinole povemo, da je slog nastal okoli leta 1800 kot samozavestna in bojevitna umetnostna smer v VB, Fr. In Nem. Višek je dosegla med leti 1830 do 1848. Ni jasno, za kaj se je romantika zavzemala, vendar vemo, da se je bila proti povprečnosti (romantike najdemo na skrajni levici oz. na skrajni desnici – mnogi so preskočili in levice v desnico, in obratno). Umetnike so navduševali tisti, ki so prekoračili meje vsakdanjosti (Napoleon, Shakespeare, satan,...). Čeprav se zdi, da je romantika protimeščansko gibanje, to ni, kajti že pred Fr. Revolucijo so bila njena gesla namenjena za proslavljanje meščanskih slojev. Med rezultate romantične kritike je verjetno najpomembnejši pojem človeške »odtujenosti«, ki igra pomembno vlogo pri Karlu Marxu, in pa slutnja boljše

družbe v bodočnosti. Mnogi so izkoriščali ideje in miselnosti romantike, primer, zbori strank, nagovarjanje množic, s katerimi so v svoje vrste pritegnili ljudi. Romantika je slonela na srednjeveški miselnosti, obdobju viteštva, urejeni fevdalni družbi, obdobju pred reformacijo kot zlato dobo delavnega človeka, tradiciji, torej nasploh na ljubezni do srednjega veka. Pojem »ljudstva« je dobil veljavo; v takih časih je bila izdaja prvega besednjaka, slovnice ali ljudskih besedil politično pomembno dejanje (prvi korak k samostojnosti). Romantična revolucija ni bila nova oblika; njeni predhodniki so bili člani revolucionarnih tajnih društev ter prostozidarjev, ki so prejeli navdih od preživelih starih jakobincev. Romantika ni bila edina smer v umetnosti, kajti ni določala kulture aristokracije, niti delavnih razredov. Umetnosti so bile odvisne od mecenov – v meščanstvu je manjša vloga umetnosti od znanosti.

ZNANOST

Znanost je nevarno primerjati z umetnostjo, kajti odnos do družbe je različen. Tudi tukaj pomembno vlogo odigrata revoluciji, saj po eni strani postavljata zahteve, po drugi strani pa odpirata nove možnosti. Vendar moramo ločiti, kaj je v znanosti revolucionarnega in kaj naključno; ko leta 1846 odkrijejo planet Pluton, je to le družbeni proces tega obdobja in bil je odkrit po naključju. Na znanstvenike in znanost lahko vplivajo stvari, ki so zunaj njihovega področja, saj živijo v družbeni realnosti. Značilno je odkrivanje docela novih problemov, postavljanje novega stališča celo do starih vprašanj, uvajanje novih metod za reševanje le-teh, izoblikovanje novih raziskav področij in prav tako tudi drugačnih teoretičnih in praktičnih raziskovalnih sredstev. Ker zunanji svet močno vpliva na znanost, v nekaterih panogah prinese nova pojmovanja, ki so na novo prebudile znanost.

Fr. rev. Mobilizira znanstvenike; Lazare Carnot (geometrija in inženirstvo), Monge (matematik in fizik), Lavoisier (kemija in ekonomija) – prvič v zgodovini se zgodi, da je znanstvenik stopil v vlado.

Leta 1795 se v Fr. ustanovi *Ecole Polytechnique*, ko Fr. rev. preobrazijo znanstveni in izobraževalni sistem (preoblikovanje šolske reforme, ponovno uveljavi Kraljeve akademije, nastanek Narodno naravoslovnega muzeja, ...). Tako *Ecole Polytechnique* postane v ponapoleonski dobi središče jakobinskih in liberalnih gibanj ter hkrati izhodišče velikih matematikov in teoretičnih fizikov. Kopije teh šol so še na Dunaju, v Pragi, Stockholmu, po vsej Nemčiji, v Belgiji, ... le v Angliji ne. Prebuditev Pruske nove univerze v Berlinu (1806-1810) postane vzor za univerze po vsem svetu – razen v Angliji, kjer ni bilo politične revolucije. Vendar v Angliji nastanejo laboratoriji (James Joule), ter pritisk meščanov po izobraževanju, pripelje do tega da grof Rumford leta 1799 ustanovi Royal Institution (s tem Humphrey Davy dobi možnost za razvoj eksperimentalnih ved). Lunar Society v Birminghamu, in Liferary and Philosophical Society v Manchestru, dajeta primer prvega raziskovanja v laboratorijih (od tod ima John Dalton možnost raziskovanj). V Londonu nastanejo radikali (London Mechanich Institution, British Association for the Advancement of Science) in nasprotja (Royal Society – aristokratska toga). Vse te ustanove naj bi služile razvoju v znanosti.

V Nemčiji so 1825 odprli Liebigov kemični inštitut (pobuda iz Fr. zgledov). Takšne ustanove so zgradili zato, da bi vzgajali tehnike kot v Franciji in Angliji.

To raziskovalno obdobje torej poveča število znanstvenikov in uspehe raziskovanja. S tem se razširi tudi geografija; Aleksander von Humboldt – popotnik in raziskovalec na področju geografije, etnografije in prirodoslovja (*Kosmos* (1854-1859) knjiga sicer vsebuje vsa področja).

Ta revolucija pa pripomore tudi k temu, da znanstveniki prihajajo tudi iz drugih dežel, in ne več le iz Fr., Nem., Brit., It.; Janoš Bolvay (Madž.), Nikolaj Lobačevski (Rus.),...

Propade pa čas potujočih mednarodnih znamenitosti, ki so hodili iz dvora na dvor, hkrati pa izgine tudi z *ancient regumom*. To je tudi čas, ko nastanejo znanstveni časopisi; Proceedings of the Royal Society ; Annales de Chimie et de Physique,...

Na splošno ni bilo revolucije v fiziki (ta še vedno temelji v okviru Newtonovega sistema), največji preskok pa se zgodi na elektriki in elektromagnetizmu (1780, Galvani odkrije električni tok ; 1795, Volta naredi baterijo ; 1800, temelji elektrolize ; 1830, Faraday ugotovi razmerje med elektriko in magnetizmom,...). Vrh doživi v odkritju zakonov termodinamike (zveza med toploto in energijo).

Revolucija v kemiji se je morala zgoditi že pred 1790, ker je bila v povezavi z industrijo. Je pretežno Francoska znanost, in med uspehe (pred 1790) štejemo že to, da so spravili v red poskuse (gorenje) in odkritju važnih kemijskih elementov (kisik). Nato v 19. stoletju kemija postane veda, ki se najhitreje razvija (Dalton – atom; pojmi anorganske znanosti ; odkritje organske kemije ...). Ko so leta 1838/39 odkrili, da vsa živa bitja sestavlja množica celic, je v biologiji privedlo do tega, da sta nastali biofizika in biokemija. Čisto na novo pa se razvija matematika, ki za razliko od fizike in kemije odpira čisto nova polja; nastanejo teorije množic, teorije vektorjev, toda za najbolj genialno potezo je moč šteti razbitje Evklidove geometrije; to idejo lahko izenačimo celo s tem, ko so v srednjem veku v središče osončja postavili namesto zemlje sonce.

Politična ekonomija se razcveti v letih 1776 in 1830, ko jo dopolni teorija o prebivalstvu (razmerja med prirastki, razlike med revnimi, rezultati spolnih odnosov,...). Matematične metode v družbi se stopile še korak dlje (statistika porazdelitev človeških značilnosti) Sociologija se je razvila zaradi dvojne revolucije in se je neposredno razvila iz kritike kapitalizma.

Odkritje, da je zgodovina razvojni proces, ki ga določa neka notranja logika ter je nekaj docela drugega kot zgolj zapovrstno naštevanje dogodkov, je sprožila razvoj tudi v biologiji, geologiji,... Rojstvo zgodovine kot posebne akademske stroke je proces historiziranja družbenih ved. V 19. st. nastane ogromno zgodovinskih del; Karamzin (Rus.), Geijer (Šved.), Palacky (Češ.), so očetje nacionalnega zgodovinopisja v svojih deželah. V Fr. se je uveljavilo prizadevanje po razumevanju sedanosti s pomočjo preteklosti; preučevanje preteklosti pa je pripomogla, da so se listine in dokumenti začeli preučevati in shranjevati. Temeljilo je na tem, da bi se ljudje učili iz preteklosti, vendar pa je glavni vir nacionalizem; ljudstva, ki še niso prebudila narodne zavesti so iskala svojo zgodovino, ljudske pesmi,... Tako se v zgodovinskih delih začno uporabljati viri.

To, da je družbene vede prevzel zgodovinski duh, je neposredno učinkovalo na pravne vede, teologijo, ter filologijo (s središčem v Nemčiji).

Filologija, se je razvila zaradi tega, ker so Evropejci osvojili družbe izven Evrope (Britanska osvojitve Bengalije; Champolionova razvozlja hieroglifov,...). Filologija je postala družbena veda, ki je odkrivala splošne zakone, veljavne za področje, ki je navidez brez zakonov (jezikovno izražanje). Zakoni filologije so bili historični – razvojni zakoni, drugačni kot so zakoni politične ekonomije. Ti zakoni so zrasli iz ugotovitev, da so si številni evropski in neevropski jeziki med seboj sorodni (tudi to da se jeziki še vedno spreminjajo). V prvi vrsti gre za to, da bi izpeljali razvoj indogermanskih jezikov iz hipotetičnega skupnega prajezika – in tako je nastala filozofija prva veda, za katere je dosegel pojem evolucije odločilen pomen. Prvi filologi niso prišli kaj prida daleč s svojimi poskusi, da bi razjasnili razvojne zakone jezika. (racionalizem in romantika sta glavni prvini filozofov).

Biologi in geologi so bili v težkem položaju. Namreč, nastala so historična vprašanja, kot npr. kako pojasniti razdelitev kopnega in morja, nastanek gora, nastanek in razvoj živalskih in rastlinskih vrst, itd. (Vezni člen med biologijo in geologijo so bili fosili); veliko

znanstvenikov, med njimi izstopata James Hutton in Erazem Darwin, je poskušalo odgovoriti na ta vprašanja. Vse te teorije, bodisi o nastanku živalskih vrst ali nastanku zemlje, so naletele na konzervativne kroge, katere so slonele na razodetju (nastalo je vprašanje kakšne posledice bodo imele te teorije za stabilnost družbe); mnogi znanstveniki, ki so simpatizirali z teorijami drugih znanstvenikov, so rajši podprli cerkev, kajti malokdo se je upal zoperstaviti Bibliji in Aristotelu. Šele po letu 1830, ko se je politika pomaknila na levo, se je evolucija v biologiji prebela z Lyellovimi *Principles of geology* (1830-1833). Tudi odkritje neandertalca leta 1856 je sprva konzervativna stran prezirala (tako je prvič dokazano, da je zemlja starejša kot pravi biblija, ter zaradi fosilov je dokazana biološka evolucija).

Zanimivo, da so znanstveniki potrebovali več časa, da so priznali znanost, kajti le geologijo so resno študirali na univerzah (Oxford), dokazni postopek za biološko evolucijo pa je še šepal. Po revoluciji 1848 so ta vprašanja šla malce v pozabo, dokler si ni pojavil darwinizem.

V tem času tudi vede kot so socialna antropologija, etnografija, sociologija, psihologija dobijo veljav in postanejo samostojna znanstvena področja.

Sramoten stranski proizvod, ki je nastal v prvih letih pa je rasna teorija; nekateri se strinjajo, da smo vsi enaki, kajti izvor človeštva je za vse enak; ljudje v severno ameriških južnih držav, pa so se zavzemali za večvrednost bele rase (nastanek frenologije – značaj človeka na podlagi oblike lobanje; nastane nevarna teorija o družbeni vlogi stalnih nacionalnih oziroma rasnih značilnosti).

Napredek znanosti je tako neverjeten, in revoluciji sta k tem močno botrovali. Pojmi in ostale miselne oblike so dajale pobudo drugim raziskovalcem v drugih strokah (Darwinov pojem »naravnega izbora« je narejen po analogiji s Malthusovim »bojem za obstanek« in po vzorcu kapitalističnega konkurenčnega boja); z iznajdbo parnega stroja nastane termodinamika, geologija se razvije s tem, ko se inženirji kopali v zemljo (tako se razvije tudi rudarstvo). Iskanje surovin, daje kemikom anorganske spojine, spodbudo pa dajejo metalurgija, lončarstvo, tekstilna industrija, kmetijstvo,... Fr. Rev. je prav tako spodbuda za znanost, saj se razvije. matematika, politika, zgodovina, jezik, nacionalizem, filozofija, ...

Svet se je radikalneje spremenil kot kadarkoli prej. Iz teh hitrih socialnih sprememb, ki so zamenjale stare šege in tradicionalne ustanove, se pojavijo novi vidiki in miselne oblike.

Matematika in druge vede bi brez teh sprememb verjetno vseeno napredovale, vendar ne tako hitro.

SVET OKOLI LETA 1848

Bil je to čas superlativov. Statistični priročniki so vsebovali vse možne informacije.

Raziskano in v zemljevide vrisano zemeljsko površje je bilo večje kot kadarkoli prej.

Prebivalstvo na svetu ni bilo nikoli večje, industrija je napredovala, trgovina se je v primerjavi z letom 1780 počtetverila,... Znanost je bila na vrhuncu, znanje se je s pomočjo časopisov širilo med množice, iznajdbe so deževale (Argondova svetilka naredi revolucijo na področju umetne razsvetljave), ceste so povezovale vsa glavna mesta. Ko so v Londonu, Dublinu, Sidneyu uvedli plinsko razsvetlavo ob cestah, so že iznašli električno obločnico. Leta 1845 je že 48 000 000 potnikov potovalo po britanskih železnicah, parniki so povezovali Evropo z Ameriko in Indijo,...

Vendar pa kljub temu, če se zdi, da je svet zelo napredoval, ne smemo izpustiti senčnih strani tega časa; zaradi industrije je v mnogih angleških mestih vladal smrad, gnusoba in obup. Nihče ni spodbijal, da velik del zahodnega človeštva živi v strašnem pomanjkanju, kateri se le pogloblja (bilo je celo večje kot danes v podpopovprečno razvitih deželah). Nekateri so za to krivili gospodarski sistem, nekateri pa, da gre za posledice novega sistema.

Večina svetovnega prebivalstva so bili kmetje; bilo je manj sužnjevi (leta 1815 odpravijo mednarodno trgovino s sužnji; le v ZDA in Braziliji suženjstvo celo narašča). V večjem delu

Evrope je bilo podložništvo odpravljeno (kar je le malo spremenilo položaj kmeta), razen v Rusiji, kjer med leti 1826 in 1834 pride do 148 izbruhov kmečkih nemirov (kasneje celo več). V družbeni piramidi, se je položaj zemljiškega plemstva manj spremenil, kot je bilo pričakovati – razen v državah (Fr.), ki so šle neposredno skozi kmečko revolucijo. Dohodki najbogatejših so bili vedno bolj odvisni od industrije, delnic, gradbeništva, nepremičnin,...

»Srednjega sloja« je bilo seveda največ, in ti so v največji meri skrbeli za gospodarsko stabilnost države, saj so davki, za primer v VB znašali 150 funtov.

Politična slika je povsem drugačna kot 1789, vendar tudi tukaj je dejanska sprememba zaostajala za tistim, kar so pričakovali revolucionarji in reakcionarji; še vedno prevladuje monarhija – razen v ZDA; Brazilija in Mehika med leti 1821 in 1833 celo postaneta cesarstvo; ob atlantskem oceanu ležeče države pa so absolutistične monarhije.

Revolucija leta 1830 je prinesla državam zahodne Evrope zmerne liberalne meščanske ustave, ki so bile protidemokratske toda tudi protiaristokratske. Tudi radikalna demokracija se je okrepila (v ZDA) z nastopom predsednika Andrewa Jacksona. Ta (radikalna demokracija) je v Švici z državljansko vojno leta 1837 prišla v ospredje.

Opijska vojna (1839-1842) je kitajskemu cesarstvu dokazala, kako brez moči je proti vojaškemu in gospodarskemu napadu zahoda.

Trgovsko najmočnejša, je praktično brez prave konkurence VB – nikdar prej ni bilo tako popolne svetovne hegemonije, kot jo je izvajala VB okrog srede 19.st.

Svet v štiridesetih letih še ni našel zanesljivega ravnovesja – spremembe so bile, učinki pa so bili skromni. V tridesetih in štiridesetih letih ni nihče vedel, ali bo nov gospodarski red sposoben premagati težave, ki si jih sprožile novosti.

Režimi od leta 1815 so morali prej ali slej izginiti. To so vedeli tudi vladajoči in njihova zavest; da je zgodovina proti njim, je prav tako izpodkopavalo njihovo odporno silo. Leta 1848 jih je pometel prvi sunek revolucijske burje – marsikaj celo revolucije v inozemstvu.

Politična kriza vladajočih razredov je potekala hkrati s socialno katastrofo, z veliko gospodarsko depresijo, ki se je od sredine štiridesetih let razširila čez Evropo.

Čeprav so bile slabe letine, cene živil naraščajo.

Gospodarska kriza pred letom 48, kmečki upori, izvolitev »liberalnega« papeža, državljanska vojna v Švici, niso bili dogodki brez medsebojne zveze, bili so prvi znaki revolucije, in leta 48, ko je bilo povsod slišati negodovanje, (kot pravi Victor Hugo) »je celina eksplodirala«.